

ΘΑΝΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΘΑΝΑΣΙΑ

ΚΑΤΑ ΘΕΟΦΙΛΟΝ ΤΟΝ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

ΜΕΤΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΕΚ ΤΕ ΤΗΣ ΘΥΡΑΘΕΝ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΟΙΠΗΣ ΠΑΤΕΡΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Υ Π Ο

ΘΕΟΦΙΛΟΥ Ν. ΚΟΥΛΟΥΤΡΙΩΤΗ

Θεολόγου - Γυμνασιάρχου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ὁ συγγραφεὺς καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ.

Τὸ ὑπ' ὄψιν θέμα θὰ ἀναπτυχθῆ, κυρίως, βάσει τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀντιοχείας Θεοφίλου. Οὗτος κατήγετο ἐκ Συρίας καὶ ἔζησε τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα. Ἐθνικὸς ὢν, ἐμορφώθη ἑλληνοπρεπῶς, ἐγνώρισε τὸν Χριστιανισμόν, ἐβαπτίσθη, ἐχειροτονήθη κληρικὸς καὶ ἀνεδείχθη ἄρχιεπίσκοπος Ἀντιοχείας. Ἐδρασε καθ' οὓς χρόνους ἐβασίλευεν ὁ σεμνὸς στωϊκὸς αὐτοκράτωρ Μάρκος Αὐρήλιος καὶ ὁ ἄνους καὶ θηριώδης Κόμμοδος. Διεκρίθη ὡς ἀπολογητὴς, καταπολεμήσας τὰς περὶ Θεοῦ, κόσμου, ζωῆς καὶ ἀθανασίας ἀντιλήψεις τῶν συγχρόνων αὐτοῦ φιλοσόφων. Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Θεοφίλου τὰ πλεῖστα ἀπωλέσθησαν. Σήμερον γνωρίζομεν τρία βιβλία ἀφιερωμένα «Πρὸς Αὐτόλυκον», ὡς καὶ 3 λόγους «Περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν Πίστεως». Πρέπει ὅμως νὰ ἔγραψε καὶ ἄλλα ἔργα. Ἀπέθανε τὸ 185 μ.Χ.

Ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Θεοφίλου «πρὸς Αὐτόλυκον», τὸ πρῶτον βιβλίον ὀμιλεῖ γενικῶς περὶ θεογνωσίας (2-8), ἐν συνεχείᾳ διὰ τὸ ἀνθρώπινον τῆς προελεύσεως τῶν θεῶν τῶν εἰδωλολατρῶν (9-12), καὶ τέλος περὶ ἀναστάσεως (13-14). Τὸ δεύτερον βιβλίον ἐκθέτει καὶ συγκρίνει τὴν ἔθνικὴν κοσμογονίαν πρὸς τὴν χριστιανικὴν τοιαύτην.

Τέλος, τὸ τρίτον βιβλίον πρῶτον ἀναφέρεται εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν σημασίαν αὐτῆς (2-8), δεύτερον παρουσιάζει τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν συνδυασμῷ καὶ ἀναφορᾷ πρὸς τὴν δογματικὴν τοιαύτην (9-15) καὶ τρίτον τονίζει τὴν ἀρχαιότητα τῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας.

2. Ἡ Θεολογία τοῦ Πατρὸς.

Βασικὴ πηγὴ ἀφ' ἧς ἀντλεῖ ὁ Θεόφιλος προκειμένου νὰ διατυπώσῃ τὰς θεολογικὰς σκέψεις αὐτοῦ εἶναι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη. Εἰς τὰ κείμενα τῆς Π.Δ. ἀποδίδει ὄλως ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ σεβασμόν, θεωρῶν προγόνους ἐν Χριστῷ τοὺς Ἰουδαίους. Στρεφόμενος πρὸς τὴν εἰδωλολατρικὴν πλήττει αὐτὴν μετ' ἀσυνήθους σφοδρότητος καὶ ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων, ὡς προελέχθη, εἰλημμέ-

νων ἐκ τε τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἐκ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τέλος ἐκ τῶν Γραφῶν. Βάσις καὶ προϋπὸθεσις τῆς Χριστιανικῆς ζωῆς εἶναι, διὰ τὸν Πατέρα, ἡ πίστις. Αὕτη προηγεῖται τῶν λόγων (1,8). Ἐτυμολογεῖ τὸ ὄνομα Θεός, πιστευῶν ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐκ τῶν ρημάτων θεῷ ἢ θεοικέναι (1-3).

Ὁ Θεός εἶναι λέγει ὁ πῆζας τὰ πάντα, ὁ περιτρέχων καὶ περιβάλλων αὐτά. Ὡς ἐκ τούτου ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ἐμπιστοσύνην εἰς Αὐτὸν (1-7). Ἀπὸ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ μᾶς ἀπομακρύνει ἡ ἁμαρτία (1,2). Ἡ ἀξία, ἐξ ἄλλου, τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μεγάλη. Προσπάθεια καὶ ἔργον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἡ τελείωσις (2,25). Ἐφρόσον ὁ πιστὸς ἀγωνισθῆ δι' αὐτήν, μετὰ τὸν ἐπερχόμενον φυσικὸν θάνατον, μεταβαίνει εἰς τὴν ἀθανασίαν τοῦ νέου σώματος, ὅπερ θά ἀποκτηθῆ, καὶ τῆς ψυχῆς, διὰ νὰ ἔλθῃ ὡς ἐπακόλουθον καὶ αὐτῆς ἡ θέωσις. Δὲν θά ἐπιμείνωμεν περισσότερον εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ Πατρὸς ἐφ' ὅσον αὕτη διὰ πλειόνων καὶ ὑπὸ πολλῶν ἔχει ἐκτεθῆ. Ἀρκοῦμεθα ὁμῶς νὰ παραπέμψωμεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὰ ὅσα ἐνδιαφέροντα ἔχει γράψει ὁ καθηγητῆς Π. Χρήστου εἰς ἄρθρον ἐν τῇ Θ.Π.Ε., τίτλον ἔχον «Θεόφιλος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας» (τόμος βος, στήλαι 393-396, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία).

Εἰς τὴν συνέχειαν θά ἐξετάσωμεν, δι' ἐλαχίστων, τὸ θέμα τῆς ἀθανασίας ὡς τὸ κατενόησαν α) ἐν τῷ εἰδωλολατρικῷ χώρῳ, β) ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ καὶ τέλος γ) ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ.

3. Θάνατος καὶ ἀθανασία ἐν τῷ εἰδωλολατρικῷ κόσμῳ.

Ἐν τῇ εἰδωλολατρικῇ ἀνθρωπολογίᾳ καὶ ἐσχατολογίᾳ ὡς συνέχεια τῆς ἐπιγείου ζωῆς ἔρχεται ὁ θάνατος, ἐπακολούθημα δὲ τοῦ θανάτου ἡ ἀθανασία, ἥτις εἶναι ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς εἰς τὸ μέλλον. Εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ὁμήρου ὁ θάνατος θεωρεῖται ὡς ἡ μεγαλύτερα δυστυχία διὰ τὸν ἄνθρωπον.

Διότι, οὗτος ζῆ, πλέον, ὡς σκιά, ἡ δὲ ψυχὴ αὐτοῦ βυθίζεται εἰς μαῦρον πένθος¹. Ὁ Ἀπολλόδωρος προσθέτει, ὅτι ὁ Ὁμηρὸς ἐθεῶτο τὰς ψυχὰς ὡς βλέπομεν τὸ καθρέπτισμα τοῦ ἑαυτοῦ μας ἐντὸς τοῦ ὕδατος².

Ὁ Πλάτων ἐξ ἄλλου ἐδέχετο ἀθάνατον ψυχὴν συγγενῆ μὲ τὰς ιδέας καὶ τὸν Θεόν. Εἰς τὸ ἔργον «Φαῖδρος» λέγει: «Ψυχὴ πᾶσα ἀθάνατος, τὸ γὰρ ἀεικίνητον ἀθάνατον»³. Ἀκόμη εἶναι ἀθάνατος, διότι ὡς κάθε ἄλλο καὶ αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀντίθετον, δηλαδή, τὴν ὕλην, ἥτις εἶναι θνητὴ. Τρίτον εἶναι ἀθάνατος, διότι εἶναι ἀπλῆ. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» ἐξ' ἄλλου προσθέτει, ὅτι ἡ ψυχὴ οὐ δέχεται θάνατον οὔσα ἀρχὴ τῆς ζωῆς⁴. Ἀπὸ τὸ σῶμα λυτρώ-

1. Ὁ μ ἡ ρ ο υ Ἰλιάς Ψ, 73-101 καὶ Π, 857 κ.ἄ., ὅπου ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει σπλάγχνα ἀλλὰ παρουσιάζεται ὡς ἀέρας, ὡς καπνὸς καὶ ὡς φάντασμα.

2. Σ τ ο β α ί ο υ Ἐκλογαί I, 420, ἐξέδωκεν ὁ Wachsmuth καὶ ὁ O. Hense εἰς 5 τόμους 1884-1923.

3. Π λ ά τ ω ν ο ς «Φαῖδρος» 245.

4. Π λ ά τ ω ν ο ς «Πολιτεία» 608, β.

νεται διὰ τοῦ θανάτου, ὁ ἄνθρωπος, ἀνερχόμενος, ἐν συνεχείᾳ, εἰς τὸν νοητὸν τόπον τῆς ψυχῆς⁵. Ὁ θάνατος εἶναι «λύσις» ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος. Ἡ φιλοσοφία εἶναι «μελέτη θανάτου» καὶ δι' αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος καταπτᾷ «ὁμοίωσις Θεῶν»⁶.

Κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς «θάνατος ἐστὶ ψυχῆς χωρισμὸς ἀπὸ σώματος»⁷. Ἡ ψυχὴ συνεχίζει νὰ ζῆ ἐντὸς τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου καὶ εἰς δυσκαθόριστον τόπον. Βεβαίως οὐχὶ αἰωνίως, ἀλλὰ μέχρι τῆς «ἐκπυρώσεως» τοῦ κόσμου. Αἰωνίως παραμένουν μόνον αἱ ψυχαὶ τῶν σοφῶν, ὡς ἐπρέσβευεν ὁ Χρῦσιππος⁸. Ὁ Ἡρόκληιτος ἐθεώρει τὴν ψυχὴν οὐσίαν φλογερὰν καὶ κινουμένην, σπινθηῆρα τοῦ κοσμικοῦ φωτός. Δὲν εἶναι ἀθάνατος, διατηρεῖ ὅμως ἐπαφὴν μὲ τὸ παγκόσμιον πνεῦμα⁹.

Ὁ Δημόκριτος ὡς καὶ ὁ Ἐπίκουρος ἐπίστευον ὅτι ὅλα τελειώνουν μὲ τὸν θάνατον. Σῶμα καὶ ψυχὴ διαλύονται. Ὁ θάνατος εἶναι τὸ «φρικωδέστερον τῶν πραγμάτων»¹⁰.

Τέλος, Ἡγησίας ὁ Πεισιθάνατος προέτρεπε πάντας εἰς θάνατον διὰ νὰ τύχουσιν οἱ θνητοὶ τῆς θείας μακαριότητος. Τοιαῦτα ἐγράφησαν καὶ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «Ἀποκαρτερεῖν»¹¹.

Τὰ ἀνωτέρω ἐπαρκοῦν διὰ νὰ δείξουν τὴν θέσιν τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, εἰς τὸ ὑπ' ὄψιν θέμα¹².

4. Περὶ θανάτου καὶ ἀθανασίας ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ.

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ Π.Δ., ὡς καὶ παρὰ τοῖς θύραθεν, ὁ θάνατος εἶναι φαινόμενον φοβερὸν ἔχον δύναμιν ἀκαταμάχητον¹. Τὸν ἐδημιούργησεν ἡ ἁμαρτία². Ἀρχὴ θανάτου ἡ πρώτη τῶν πρωτοπλάστων παράβασις. Εἰσήλθε φθόνος διαβόλου, ἐκυριάρχησε διὰ τῆς παρακοῆς καὶ ἔκτοτε δὲν δύναται νὰ τὸν ἀποφύγη κανεὶς³.

5. Αὐτόθι 7, 517.

6. Ὅρα καὶ εἰς Θεαίτητον 176, β.

7. Χρῦσιππος II 790.

8. Αὐτόθι 811.

9. Χ. Θεοδωρίδης: *Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία*, β' ἔκδοσις, 1955, σελ. 334.

10. Ὡς ἀνωτέρω, σελ. 335.

11. Ὅρα εἰς ΘΗΕ, τόμ. 6ος, στήλ. 3.

12. Εἰδικὴν μελέτην, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος, ἔγραψεν ὁ καθηγητῆς Ἰ. Θεοδωρακόπουλος μὲ τίτλον, *Τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς - τοῦ θανάτου στὸ Φαίδωνα τοῦ Πλάτωνος* (1939).

1. Ἄσμα ἀσμάτων 8,6.

2. Δανιήλ: Σωσάνα 22.

3. Γένεσις: 3,22. Σοφ. Σολ.: 2,24. Ψαλμῶν: 88,49.

Κύριος ζωής και θανάτου είναι ο Θεός⁴. Αυτός οδηγεί εις "Αθην η άνι-
στᾶ νεκρούς⁵. 'Ο θάνατος τοῦ εὐσεβοῦς θεωρεῖται ἀνάπαυσις⁶. Τὸ ὑπὲρ Θεοῦ
θνήσκειν ἔχει ὡς ἀντίρροσμα τὴν αἰωνίαν ζωὴν. Σημασίαν, ἐν προκειμένῳ,
ἔχει ἡ λέξις «ἀναβίωσις», ἡ ὁποία σημαίνει ἀνανέωσιν και συνέχισιν τῆς ἐπι-
γείου ζωῆς εις οὐρανοῦς⁷. Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς τονίζεται ἡ «ἀνάστασις τῶν
νεκρῶν», ἡ «ἡ ἔγερσις τῶν ἐν τοῖς μνημείοις», ἡ ὁποία θά ἔχη ὡς ἐπακόλου-
θον, παγκόσμιον, τὴν χαράν⁸. Εἰς τὸν Δανιὴλ γράφεται, ὅτι θά ἔγερθῶν οἱ
νεκροὶ («εἰς ζωὴν αἰώνιον»)⁹. 'Ο νεκρὸς μέλλει νά κατοικήσῃ πλησίον τοῦ Θεοῦ¹⁰.
'Ο Μακκαβαῖος 'Ιούδας ὑποστηρίζει, ὅτι θά ἦτο περιττὸν και ἄχρηστον νά
προσεύχηται τις ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, ἐὰν δὲν ἐπίστευεν εις τὴν ἀνάστασιν αὐτῶν¹¹.
Και εις τὴν Σοφίαν Σολομῶντος τονίζεται ἡ πίστις εις τὴν ἀθανασίαν. 'Ο δί-
καιος ὑποφέρει ἐπὶ γῆς, ἀλλὰ «ἡ ἐλπίς αὐτοῦ ἀθανασίας πλήρης»¹². 'Η ζωὴ
τοῦ 'Ισραηλίτου θά ἦτο ἄνευ περιεχομένου και ἄνευ σκοποῦ, ἐὰν δὲν ἀπέβλε-
πεν εις τὴν μισθαποδοσίαν τῆς ἀθανασίας¹³. "Ὅπως παράδοξον εἶναι, ὅτι τὸ
βιβλίον τοῦ 'Ενώχ, ἀντιπροσωπευτικὸν τῆς 'Ιουδαϊκῆς ἐσχατολογίας τῶν
χρόνων τοῦ Κυρίου δὲν δέχεται τὴν πίστιν εις τὴν ἀθανασίαν¹⁴. Τέλος, ὁ 'Ιώ-
σηπος δέχεται «ψυχὴν ἀθάνατον αἰεὶ και μένουσαν εις χῶρον τοῦ οὐρανοῦ τὸν
ἀγιώτατον», ἀναμένουσα τὴν «ἀνευ-σάρκωσιν»¹⁵.

5. Θάνατος και ἀθανασία ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ.

'Εν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἐμφανίζεται ὁ θάνατος ὑπὸ δύο μορφάς. Εἶναι ὁ
σωματικὸς και ὁ πνευματικὸς θάνατος. 'Ο δεῦτερος συνδέεται με τὴν ἄγνοιαν

4. Σειράχ: 16,13. 'Ιώβ: 38,17. 'Ωσηέ: 13,14.

5. Α' Βασιλειῶν: 2,6.

6. 'Ιώβ: 3,23.

7. Μακκαβαίων Β',7,9, «ὁ δὲ τοῦ κόσμου βασιλεὺς ἀποθανόντας ἡμᾶς ὑπὲρ τῶν
αὐτοῦ νόμων, εις αἰώνιον ἀναβίωσιν ζωῆς ἡμᾶς ἀναστήσει».

8. Ψαλμῶν 26,19.

9. Δανιὴλ 12,2 «καὶ πολλοὶ τῶν καθευδόντων ἐν γῆς χῶματι ἐξεγερθήσονται,
οὗτοι εις ζωὴν αἰώνιον...».

10. Ψαλμῶν 64,5.

11. Β. Μακκαβαίων 12,43.

12. Σοφ. Σολομῶντος 3,4.

13. Πλείονα τούτων χωρία ἀνεύρισκει ὁ θέλων εις τὸ γνωστὸν πλέον ἀπάνθισμα
Ρητῶν τῆς Π. Διαθήκης τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ ἡμῶν Β. Βέλλα, 'Αθήναι 1951.

14. "Ὅρα και Σ. 'Α γ ο υ ρ ῖ δ η: «'Ενώχ», σελ. 74.

15. Παρὰ Λ. Φιλιππίδη: 'Ιστορία τῆς Κ. Διαθήκης, σελ. 420. 'Ενδιαφέροντα
εἶναι και τὰ θρησκευτολογικοῦ περιεχομένου σχετικὰ ἔργα τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου
ἡμῶν 1) Θρησκεία και ζωὴ. 2) Θρησκεία και θάνατος, και ἰδίας 3) 'Αθανασία. 'Εκ τῆς
ξένης βιβλιογραφίας ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Η. Β r ü c k e r s,
Die unsterblichkeitslehre des Weisheitsbuches κλπ., Münster 1938.

τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν εἰδωλολατρίαν¹. Ὁ πρῶτος εἶναι ἀναπόφευκτος καὶ ἐπέρχεται ἐφ' ὅλων τῶν ἀνθρώπων². Εἶναι μία προσωρινὴ κατάστασις, διό καὶ χαρακτηρίζεται ὡς «ὑπνος», ὁ δὲ ἀποθνήσκων «καθεύδει», ἢ «κοιμᾶται»³. Ὁ Ἰωάννης τὸν θεωρεῖ ἀναγκαῖον κακόν, ἀλλὰ πιστεύει εἰς τὴν ἀθανασίαν στηριζόμενος εἰς σχετικὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου⁴. Εἰς ἄλλον σημεῖον ὁμιλεῖ διὰ «μετάβασιν», διὰ τοῦ θανάτου, ἀπὸ τῆς παρουσίας εἰς τὴν αἰωνίαν ζωὴν⁵.

Ὁ Παῦλος εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους θεωρεῖ τὸν Ἀδὰμ αἴτιον τῆς εἰσόδου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου εἰς τὸν ἀνθρώπινον γένος⁶. Ἡ ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ εἶναι προάγγελος τῆς ἰδικῆς μας⁷. "Ἐσχάτος ἐχθρὸς εἶναι ὁ θάνατος, ὅστις καὶ θὰ καταργηθῆ⁸. Ἐν συνεχείᾳ, «τὸ φθαρτὸν θὰ ἐνδυσθῆ τὴν ἀφθαρσίαν καὶ τὸ θνητὸν τὴν ἀθανασίαν», ὅταν δὲ συμβῆ τοῦτο τότε «γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκος· ποῦ σου θάνατε τὸ νίκος; ποῦ σου θάνατε τὸ κέντρον;»⁹ Τὸν εὐσεβῆ ἀναμένει «δόξα, τιμὴ, ἀφθαρσία, ζωὴ αἰώνιος»¹⁰. Τέλος, ὁ Πέτρος λέγει ὅτι ὁ Ἰησοῦς μᾶς ἀνεγέννησεν «εἰς κληρονομίαν ἀφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς εἰς ὑμᾶς, τοὺς ἐν δυνάμει Θεοῦ φρουρούμενους διὰ πίστεως εἰς σωτηρίαν ἐτοιμῆν ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ»¹¹.

6. Γενικά.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφὴς ἡ θέσις τοῦ ἀρχαίου κόσμου τῆς Π. Διαθήκης τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τῆς Καινῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Πράγματι τόσον ἡ ζωὴ ἡμῶν ὅσον καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος δλόκληρος διδάσκει αὐτὴν τὴν πορείαν, τουτέστι τὴν ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν. Ὡς ὀρθῶς δὲ παρατηρεῖ καὶ ὁ Heidegger «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν πρὸς θάνατον»¹. Πορευόμεθα ἀπὸ τὴν ζωὴν πρὸς τὸν θάνατον καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀφθαρσίαν. Τοῦτο δύναται νὰ κατανοηθῆ μόνον ἐφ' ὅσον ἀνακαλύψωμεν ἐντὸς ἡμῶν τὸ

1. Ματθαίου 4,16. Λουκᾶ 1,79.

2. Ἰωάννου 8,53.

3. Ματθαίου 9,24. 27,52· Ἰωάννου 11,11-15· Α' Θεσσαλον. 4,13· Πράξεις 7,20· Α' Κορινθ. 7,39· Ἐφεσίους 5,14· Β' Πέτρου 3,4 κ.ά.

4. Ἰωάννου 11,25.

5. Α' Καθολ. Ἰωάννου 3,14.

6. 5,12. 5,8.

7. 6,3-4.

8. Α' Κορινθίους 15,26,53.

9. Α' Κορινθίους 15,53-37.

10. Ρωμαίους 2,6· Β' Τιμοθ. 1,10.

11. Α' Πέτρου 1,4-5.

1. "Ορα καὶ ἄρθρον τοῦ Siewerth εἰς Μ. Π. Ε., τόμ. 3ος, σελ. 113.

ένυπάρχον θεϊον στοιχείον, διότι μόνον τοῦτο εἶναι άθάνατον². 'Ο θάνατος, οὔτω, καθίσταται πύλη άγουσα πρὸς τήν ζωήν. Καθίσταται ὄριον τῆς ἐπιγείου ἀπὸ τήν ἐπουράνιον. Οὔτω πως αντιμετώπισε τὸ θέμα και ὁ πολὺς Freud. 'Ο θάνατος, ὑπεστήριξεν, εἶναι τὸ τέλος και ἀποβλέπει εἰς τήν ἄλλην ζωήν³.

Ἐπάρχει ἐξ ἄλλου ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ ψυχὴ θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ζῆ αἰωνίως, μετὰ τὸν βιολογικὸν θάνατον, διατηροῦσα τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ ἀπαρτίζοντα τήν ἀτομικὴν προσωπικότητα αὐτῆς. Βάσις τῆς τοιαύτης πίστεως εἶναι ἡ ἰδέα τῆς αὐτοτελείας σώματος και ψυχῆς. 'Ο θάνατος τῆς σαρκὸς ἀφήνει ἀνεπηρέαστον τήν ψυχήν. Αὐτὴ συνεχίζει τήν ζωήν της. Διὰ νὰ κλείσωμεν τήν μακράν, ἀλλ' ὡς πιστεύομεν ἐνδιαφέρουσαν αὐτὴν εἰσαγωγὴν, ἅς μνημονεύσωμεν, ὅτι ἡ περὶ άθανασίας τῆς ψυχῆς αντίληψις και ἡ ἐν γένει μετὰ θάνατον ζωὴ εἶναι ἰδέα ἥτις συναντᾶται εἰς τὸν Παρσιισμόν, Χινδουῖσμόν και εἰς τὰς ἄλλας ἀνατολικὰς και μυστηριακὰς θρησκείας⁴.

2. "Ὅρα και Μπερδιάγεφ Νικολάου, Θεῖον και Ἀνθρώπων, Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 224.

3. Ὡς ἄνωτέρω, σελ. 228.

4. Περὶ τούτων ὄρα τὸ προμνημονευθὲν ἔργον τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου ἡμῶν Δ. Φιλίππιδου, Ἱστορία τῆς Κ.Α., σελίς 785 κ. ἄ.

Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Ὁ θνητός καὶ ὁ ἀθάνατος ἄνθρωπος.

1. Θνητός ἢ ἀθάνατος;

Τὸ πρόβλημα πῶς ἐπλάσθη ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζεται εἰς τὸ Β' πρὸς Αὐτόλυκον βιβλίον τοῦ πατρὸς, § 27. Τὸ κείμενον ἐν ἐλευθέρα μεταφράσει ἔχει οὕτω: «Δύναται νὰ εἴπῃ τις εἰς ἡμᾶς. Ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη ἐκ φύσεως θνητός; Καθόλου βέβαια. Τί λοιπόν, ἐγεννήθη ἀθάνατος; Οὔτε αὐτὸ ἰσχυρίζομεθα. Οὔτε, λοιπόν, θνητός ἐγεννήθη ἐκ φύσεως, οὔτε ἀθάνατος. Διότι, ἐὰν ὁ Θεὸς τὸν εἶχε δημιουργήσει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀθάνατον θὰ τὸν εἶχε θεοποιήσει.

Ἐὰν πάλιν τὸν εἶχε δημιουργήσει θνητὸν θὰ ἐφαίνετο, ὅτι εἶναι ὁ Θεὸς ὁ αἷτιος τοῦ θανάτου. Οὔτε λοιπόν ἀθάνατον τὸν ἐδημιούργησεν, οὔτε θνητὸν, ἀλλὰ δεκτικὸν καὶ τῶν δύο, οὕτως ὥστε, ἐὰν ἤθελε νὰ τηρήσῃ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ νὰ ἐτρέπετο πρὸς τὰ ἀθάνατα ἔργα διὰ νὰ ἀνταμειφθῇ (τελικῶς) ἀπὸ τὸν Θεὸν διὰ τῆς ἀθανασίας καὶ τῆς θεώσεως· ἐὰν δὲ πάλιν ἤθελε τραπῆ πρὸς τὰ ἔργα τοῦ θανάτου (τὰ ἁμαρτωλά), ἀφοῦ προηγουμένως θὰ παρήκουε τὸν Θεόν, νὰ εἶναι ὁ ἴδιος δι' ἑαυτὸν ὁ αἷτιος τοῦ θανάτου. Ἐλεύθερον λοιπόν καὶ αὐτεξούσιον ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον. Ὅτι, λοιπόν, δὲν ἀπέκτησε διὰ τῆς παρακοῆς καὶ τῆς ἀμελείας τοῦτο χαρίζει τώρα εἰς αὐτὸν ὁ Θεὸς ἀπὸ φιλανθρωπίαν καὶ εὐσπλαγχνίαν μὲ τὴν ὑπακοὴν τοῦ ἀνθρώπου. Διότι, ὅπως μὲ τὴν παρακοὴν ὁ ἄνθρωπος ἐκέρδισε τὸν θάνατον, ἔτσι δύναται ὁποῖος θέλει διὰ τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸ Θεῖον θέλημα νὰ κερδίσῃ διὰ τὸν ἑαυτὸν τοῦ τὴν αἰώνιον ζωὴν. Διότι ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς νόμον καὶ ἐντολὰς ἀγίας, τὰς ὁποίας ἐφόσον ἐφαρμόσῃ ἕκαστος ἡμπορεῖ νὰ σωθῆ, νὰ τύχῃ τῆς ἀναστάσεως καὶ νὰ κερδίσῃ τὴν ἀφθαρσίαν». Τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, δι' ἐπιχειρημάτων δέ, ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐκ φύσεως οὔτε θνητός οὔτε ἀθάνατος¹. Ἐχει τὴν δεκτικὴν ἰκανότητα

1. Ἡ τοιαύτη θέσις τοῦ ἀπολογητοῦ πατρὸς καθίσταται ἀναπόφευκτος, ἐφ' ὅσον σκοπὸς τῆς Ἀπολογίας αὐτοῦ εἶναι ἡ καταπολέμησις τῆς εἰδωλοκρατίας καὶ ἰδίως ὡς αὕτη διατυποῦται ἐν τῇ Πλατωνικῇ Φιλοσοφίᾳ, ἥτις περιορίζει τὴν ἀθανασίαν μόνον εἰς τὴν ψυχὴν καὶ ἄχι εἰς τὸν ὁλόκληρον ἄνθρωπον. Διὰ τοὺς Πλατωνικοὺς προσέτι τὸ ἀθάνατον τυγχάνει καὶ ἀγέννητον καὶ ἀπλαστον, ἰδέαι καθαρῶς ἀντιχριστιανικαί. Πάντως διὰ τὴν θέσιν τοῦ πατρὸς ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ἄρθρον τοῦ π. Γεωργίου Φλωροφσκυ,

τοῦ posse Peccare ἢ τοῦ posse non peccare. Ἐχει τὴν δύναμιν νὰ καταστήσῃ τὸ κατ' εἰκόνα καθ' ὁμοίωσιν. Ἡ νὰ ἀμαυρώσῃ τὸ κατ' εἰκόνα. Δύναται νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου, ἢ καλύτερον θανάτου καὶ ἀθανασίας². Ὁ πατὴρ ὀμιλεῖ, ἐν προκειμένῳ διὰ μίαν μεσότητα καὶ μία δεκτικότητα³.

Αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἢ στάσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ σωτηρία εἶναι καὶ προσωπικὴ ὑπόθεσις, ἀλλὰ συνδέεται ὅμως καὶ μὲ τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ βᾶσις ἐφ' ἧς θὰ κινηθῇ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ νόμος. Ἡ τήρησις αὐτοῦ, ἢ ἡ καταστρατήγησις θὰ κρίνῃ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου⁴.

Ἰδιαιτέρας θεολογικῆς σημασίας θέματα ποὺ τονίζονται εἰς τὸ παρὸν ἀπόσπασμα εἶναι: α) τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐλευθερία εἰς τὴν ἐκλογὴν. β) Ἡ μεσότης ἢ ἡ οὐδετέρα κατάστασις εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται ὁ ἄνθρωπος. Ἀμφότεραι αἱ ἔννοιαι προϋποθέτουν ὅτι ὁ Θεὸς ἐπροίκησε τὸν ἄνθρωπον διὰ θείων δωρεῶν καὶ χαρισμάτων, οὕτως ὥστε νὰ ἔχῃ τὴν δυνατότητα τῆς ἐκλογῆς διὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ προσέτι θέλουν νὰ τονίσουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι αὐτὸς καὶ μόνον ὑπεύθυνος διὰ τὴν τοιαύτην, ἢ ἐκείνην ἐξέλιξιν αὐτοῦ. Ἡ προσοικειώσις τῆς σωτηρίας θὰ τὸν καταστήσῃ ἀθάνατον ἢ δὲ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ αὐτὴν θὰ τὸν φέρῃ, πάλιν πρὸς τὸν θάνατον. Ἐφ' ὅσον, λοιπόν, ἐπλάσθη δεκτικὸς δύο καταστάσεων, ἢ δύο πορειῶν διαφορετικῶν, ὀφείλει πρῶτον νὰ ἐκλέξῃ καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ ἀκολουθήσῃ. Τρίτον νὰ ἐμμείνῃ σταθερῶς. Τέταρτον νὰ ὑποταγῇ, τελικῶς, διὰ νὰ ὀδηγηθῇ εἰς τὴν ἀθανασίαν. Προϋπόθεσις αὐτῆς, εἶναι ἡ κατὰ Θεὸν ζωὴ, ἢ τήρησις τῶν ἐντολῶν καὶ ἡ ὑποταγὴ εἰς τὸ θεῖον θέλημα.

Ἡ ἀθανασία ἐρχεται ὡς ἐπιστέγασμα ἢ ὡς ἀμοιβή. Ἀκόμη προϋποτίθεται ἡ συνειδήσις καὶ ἐπίγνωσις τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀρετῆς⁵.

Βασικὴ εἶναι ἡ ρύθμισις τῆς ζωῆς συμφώνως πρὸς τὸν θεῖον νόμον,

¹ Ἡ Ἀνάστασις τῆς ζωῆς», κατὰ μετάφρασιν Α. Κουμάντου, εἰς «Θέματα ὀρθόδοξου Θεολογίας», Ἀθήναι 1973, σελ. 91-116.

² Ὅρα καὶ Καρμίρη Ἰωάννου, *Σύνοψις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐν Ἀθήναις 1957, σελ. 31 κ. ἐξ.

³ Ἐξ ἄλλου διὰ νὰ κατανοήσῃ τις πληρέστερον τὸν τρόπον σκέψεως τῶν ἀπολογητῶν θὰ πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει τὴν ἐργασίαν τοῦ καθηγητοῦ καὶ διδασκάλου ἡμῶν Κ. Μπόνη, *Οἱ ἀπολογηταὶ τοῦ Β' καὶ Γ' αἰῶνος ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν*, ἀνάτυπον περιοδ. «Ὀρθόδοξος Σκέψις», Ἀθήναι 1960.

⁴ Ὁ Μ. Βασίλειος γράφει χαρακτηριστικῶς: «Νόμον ἔδωκας εἰς βοήθειαν ἡμῶν», Διὰ τὴν σημασίαν ἣν ἔχει ὁ νόμος βρα καὶ Bernard Häring, *The Law of Christ*, Irland 1963.

⁵ Ὁ Θεόφιλος εἰς τὸ «Πρὸς Αὐτόλυκον» Β', 25 δέχεται ὅτι ἡ γνώσις ἐδόθη μερικῶς καὶ προσδευτικῶς εἰς τὸν πρωτόπλαστον: «Ἡ γνώσις, γράφει, καλῆ ἐπὶ αὐτῇ οικειῶς τις χρῆσται... ὁ Ἀδάμ οὐπω ἠδύνατο τὴν γνώσιν κατ' ἀξίαν χωρεῖν».

διότι αὐτὴ ἐξυπηρετεῖ κάλλιστα τὸν τελικὸν σκοπὸν. Ὁ νόμος εἶναι ὁ ὁδοδείκτης διὰ μίαν ἀκριβῆ καὶ ἀσφαλῆ πορείαν. Εἶναι φῶς διὰ τὰς τρίβους τῶν ἀνθρώπων⁶. Βεβαίως, κατὰ τὸν πατέρα, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο, ὡς προείπομεν, νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας προὔτιμησε «τὰ πράγματα»⁷, γενόμενος οὕτω ὁ αἷτιος τῆς καταστροφῆς του.

Ἡμέλησε, παρήκουσεν, ἤλλαξεν τροχιὰν καὶ ὠδηγήθη πρὸς τὸν θάνατον. Ὁ Θεάνθρωπος, ὅμως, διὰ μιᾶς νέας «ὑπομονῆς» καὶ «ὑπακοῆς» προσέφερεν εἰς τὸν παραστρατημένον καὶ ἀμαρτωλὸν ἀνάστασιν ψυχῆς τε καὶ σώματος, αἰώνιον ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν⁸.

Ἡ ἐπὶ μέρος δογματικὴ ὁρολογία τοῦ κεφαλαίου δύναται νὰ συνοψισθῆ εἰς τὰς, κατωτέρω κυρίως, ἐκτεθειμένας, ἕνδεκα ἐννοίας, ἤτοι: α) θνητός, β) ἀθανασία, γ) ἀφθαρσία, δ) ἀνάστασις, ε) αἰωνία ζωὴ, στ') αὐτεξούσιον, ζ) ἐλευθερία, η) δεκτικότητα, θ) ἔργα, ι) παρακοή, ια) φιlanθρωπία. Ἐὰν θὰ ἠθέλαμεν, ἐν συνεχείᾳ, νὰ ἴδωμεν κατὰ πόσον συμφωνοῦν εἰς τὸ βασικὸν θέμα τῆς ἀθανασίας ὡς καὶ εἰς τοὺς ἐπὶ μέρος δογματικὸς ὅρους οἱ σύγχρονοι πατέρες καὶ οἱ μεταγενέστεροι θὰ παρετηρούσαμεν, ὅτι:

α) Ὁ Ἰουστίνος εἰς τὸ ἀμφιβαλλόμενον ἔργον του «πρὸς Ἕλληνας», παρατηρεῖ: «Ἡδύνατο ὁ Θεὸς νὰ ποιήσῃ ἀθάνατον τὸν ἄνθρωπον, ὑπεσχέθη ὅμως νὰ πράξῃ τοῦτο διὰ τοῦ υἱοῦ του». Καθ' ὁμοίωσιν, λέγει, τοῦ ἐγερθέντος ἐκ τῶν νεκρῶν ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἀφθαρτον ζωὴν, ἀφθάρτους ποιεῖ καὶ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους⁹.

β) Ὁ Εἰρηναῖος πάλιν εἰς τὸ γνωστὸν ἐρώτημα ἀπαντᾷ, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἐχάρισεν ἀμέσως ἀθανασίαν εἰς τὸν πρωτόπλαστον, διότι ὡς κτίσμα εἶναι οὕτος μεταγενέστερος τοῦ Δημιουργοῦ καὶ ὅπωςδήποτε πρέπει νὰ ὑστερῇ τοῦ πεποιηκότος¹⁰.

γ) Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς θεωρεῖ τὴν ἀθανασίαν «ἄθλον» καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐπακόλουθον καὶ μεταγενέστερον, ἀκόμη «φάρμακον» καὶ τέλος «καλλώπισμα»¹¹. Βεβαίως πολλοὶ πατέρες, μεταγενεστέρως, ἔθιξαν καὶ πάλιν τὸ θέμα τῆς ἀθανασίας. Μνημονεύω τὸν Ἐπιφάνιον Κύπρου ὅστις, παρά τινας διαφορὰς πρὸς τὸν Θεόφιλον, ἰδίως εἰς τὸ θέμα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τὴν ὁποίαν δὲν θέλει ἐνδεδυμένην τὰ τοῦ σώματος, κατὰ τὰ ἄλλα χρησιμοποιεῖ πλεῖστα παραδείγματα ἐκ τῆς φύσεως πρὸς κατανόησιν τῶν

6. Ψαλμῶν 118,105.

7. «Βιοτικὰ πράγματα» ὀνομάζει τὴν ὕλιστικὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀμαρτωλὴν τοιαύτην.

8. Ὁ Ἰησοῦς ἠγωνίσθη διὰ νὰ ἐπαναπροσφέρῃ τὴν ἀπολεσθεῖσαν ἐπαγγελίαν. Ὅρα Β,27 ὡς καὶ Ἐβρ. 10,36 καὶ 12,2-3.

9. Ἰουστίνου, 31η ἐρώτησις Ἑλληνική.

10. Εἰρηναίου, «Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως», ἀπόσπασμα 65ον.

11. Ὅρα εἰς Προτρεπτικὸν 10 καὶ Παιδαγωγὸν Γ', 2.

πολλῶν, εἰς ἃ καί φαίνεται οὐχί ἀπλῶς συμφωνῶν, ἀλλά πολλάκις καί συμπίπτων μετὰ τοῦ Θεοφίλου¹². Καί ὁ Νύσσης Γρηγόριος τήν άθανασίαν τῆς ψυχῆς μόνης κηρύσσει¹³.

Τέλος, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός ἕμοια φθέγγεται, ἰδίως εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «Εἰς Καισάριον τόν ἑαυτοῦ ἀδελφόν, ἐπιτάφιος, περιόντων ἔτι τῶν γονέων». Σχετικῶς μὲ τήν ἔννοιαν τῆς ἀφθαρσίας οἱ μεταγενέστεροι Πατέρες δέν συμφωνοῦν καί πάλιν πρὸς τόν Θεόφιλον, ἰδίως, ὅταν συνδέουν αὐτήν μετὰ τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ὡς πράττει Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς διὰ τῶν φράσεων «μεταλαβεῖν ἀφθαρσίας» ἢ «τὸ πνεῦμα εἰς ἀφθαρσίαν ὀδηγεῖν»¹⁴. Ὁ Εἰρηναῖος ἐγγίζει τήν σκέψιν τοῦ Θεοφίλου ὅταν γράφῃ: «Ἵποταγή Θεοῦ ἀφθαρσία καί παραμονή ἀφθαρσίας δόξα ἀγέννητος»¹⁵.

Κατὰ τόν Ἰουστίνον ἡ ἀφθαρσία εἶναι ἰδιότης μόνον τοῦ Θεοῦ. Τήν ὁποῖαν χαρίζει Ἐκεῖνος εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Καί ἀλλαχοῦ ἐπαναλαμβάνει ὅτι, οἱ εὐσεβεῖς μετὰ θάνατον «ἐν ἀπαθείᾳ καί ἀφθαρσίᾳ καί ἀλυπίᾳ καί άθανασίᾳ συνῶσιν»¹⁶. Ἀνάστασιν καί ἀφθαρσίαν διδάσκουν καί αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαί. Τὸ θέμα τῆς ἀναστάσεως διδάσκεται εἰς τὰς Διαταγὰς τῶν Ἀποστόλων 6, 11, 9, εἰς τὴν Διδαχὴν 16,6, εἰς τὴν πρὸς Διόγνητον 6,8, εἰς Εἰρηναῖον, Ἔλεγχος 81 κᾶ¹⁷.

Θὰ κλείσω τὴν παράγραφον ὑπενθυμίζων τοὺς λόγους τοῦ Ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ, ὅστις συμφωνῶν γενικῶς μετὰ τοῦ Θεοφίλου καθορίζει σαφέστερον καί ἐπακριβέστερον τὰ προλεχθέντα καί παρατηρεῖ: «Ἐποίησε δὲ αὐτὸν (τὸν ἄνθρωπον) ὁ Θεός, φύσει ἀναμάρτητον καί θελήσει αὐτεξούσιον ἀναμάρτητον δὲ φημί, οὐχ ὡς μὴ ἐπιδεχόμενον ἁμαρτίαν... ἀλλ' οὐκ ἐν τῇ φύσει τὸ ἁμαρτάνειν ἔχοντα, ἐν τῇ προαιρέσει δὲ μᾶλλον, ἦτοι ἐξουσίαν ἔχοντα μένειν καί προκόπτειν ἐν τῷ ἀγαθῷ τῇ θεῖᾳ συνεργούμενον χάριτι, ὡσαύτως καί τρέπεσθαι ἐκ τοῦ καλοῦ καί ἐν τῷ κακῷ γίνεσθαι τοῦ Θεοῦ παραχωροῦντος διὰ τὸ αὐτεξούσιον, οὐκ ἄρετῇ γὰρ τὸ βίᾳ γινόμενον»¹⁸.

2. Ἡ ἀφορμὴ τοῦ θανάτου.

Εἰς τὸ Β' βιβλίον ὁ Θεόφιλος γράφει: βεβαίως, ὅπως μερικοὶ ἰσχυρί-

12. Συμφωνῶν πρὸς τὸν Πλάτωνα δέχεται μερικὴν ἀνάστασιν σώματος καί οὐχί ψυχῆς εἰς τὸ «Κατὰ πασῶν Αἰρέσεων» 64,36.

13. Migne 44, 192 A.

14. Εἰς Παιδαγωγὸν Β', κεφ. 20ν.

15. Βιβλίον Δ', 38,1-3.

16. Ἰουστίνου, Διάλογος πρὸς Τρύφωνα 45,4.

17. Οὕτω τὸ προμνημονευθὲν χωρίον τῶν Διαταγῶν γράφει: «Ἀνάστασιν γίνεσθαι ὁμολογοῦμεν δικαίων τε καί ἀδίκων καί μισθαποδοσίαν». Ἀντίθετα πρὸς τὴν Διδαχὴν, ἥτις δέν θέλει τὴν ἀνάστασιν καθολικὴν, «οὐ πάντων δὲ» ὡς χαρακτηριστικῶς λέγει.

18. Ἐκθεσεῖς Ὁρθοδόξου πίστεως, κεφ. 29ον.

ζονται, τὸ δένδρον τῆς γνώσεως δὲν περιέκλειε τὸν θάνατον, ἀλλ' ἡ παρακοή, δι' αὐτῆς δὲ ὁ ἄνθρωπος ἀπεκόμισεν, ὡς κέρδος, τὸν πόνον, τὴν ὀδύνην, τὴν λύπην καὶ τελικῶς ὑπέπεσεν εἰς τὸν θάνατον. «Καλύτερον θὰ μετεφράζαμεν «κατέστη ὑποχείριος τοῦ θανάτου»¹⁹. Εἰς τὸ προκείμενον ἡ ἀφορμὴ τοῦ θανάτου ὀφείλεται εἰς τὴν παρακοήν, ἀποτέλεσμα δ' αὐτῆς ὁ θάνατος. «Ἡ παρακοὴ ἔτεκε τὸν θάνατον», ὡς προσφυσέστατα θὰ συγκατένευε καὶ ὁ Ἰουστίνος, εἰς τὸν διάλογον πρὸς Τρύφωνα»²⁰. Ἐξ ἄλλου, συνεχίζει ὁ Θεοφίλος, ὅταν ὁ νόμος προστάζη νὰ ἀπέχῃς ἀπὸ τι, ὁ δὲ ἄνθρωπος δὲν συμμορφώνεται καὶ δὲν ὑπακούει, εἶναι φανερόν, ὅτι δὲν τὸν τιμωρεῖ ὁ νόμος, ἀλλ' ἡ ἀπειθεια καὶ ἡ παρακοή»²¹. Συμφωνεῖ εἰς τὰ λόγια τοῦ Θεοφίλου καὶ ὁ Εἰρηναῖος εἰς τὸ βιβλίον του «Ἐλεγχος τῆς ψευδωνύμου γνώσεως», ὅταν ἀκολουθῶν ἀφ' ἑνὸς τὸν ἀπ. Παῦλον ἀφ' ἑτέρου τὸν Θεοφίλον παρατηρεῖ:

«Ὡσπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς, τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτου ἐκ γῆς ἀνεργάστου πεπλασμένου, ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοὶ καὶ ἀπέβαλον τὴν ζωὴν, οὕτως ἔδει καὶ δι' ὑπακοῆς ἑνὸς ἀνθρώπου τοῦ πρώτου ἐκ παρθένου γεγεννημένου δικαιωθῆναι πολλοὺς καὶ ἀπολαβεῖν τὴν σωτηρίαν»²². Ἡ ἀπειθεια καὶ ἡ παρακοὴ κλείει τὴν θύρα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἁμαρτωλόν, ὡς καὶ ὁ Ἑρμᾶς, εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «Ποιμὴν» ὑποστηρίζει²³. Εἰς τοῦτο τὸ θέμα, τέλος, φιλοσοφῶν ὁ Ἀλεξανδρεὺς Κλήμης γράφει: «Εἰ τοίνυν ἡ πρὸς τὸν λόγον ἀπειθεια ἁμαρτίας ἐστὶ γεννητικὴ, πῶς οὐχὶ ἐξ ἀνάγκης ἡ τοῦ λόγου ὑπακοή, ἣν δὴ πίστιν φαμέν, τοῦ καλουμένου καθήκοντος ἔσται περιποιητικὴ;»²⁴

Ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα ἢ τὰ ἐπακόλουθα τῆς παρακοῆς ἔχομεν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ἑξῆς.

α) Ὁ πόνος. Ἐξ αἰτίας τῆς παρακοῆς καὶ ὡς συνέπεια τῆς ἁμαρτίας ἤλθεν ὁ πόνος, τουτέστιν ὁ κόπος, ἡ κούρασις τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Ἦδη εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἡ κατάρρα συνδέεται μὲ τὸν κόπον, εἰς τοὺς λόγους «ἐν τῷ ἰδρῶτι τοῦ προσώπου σου φαγῆ τὸν ἄρτον σου»²⁵. Ἐκτοτε ἐργασία καὶ κόπος εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένα. Διὰ τὸν κόπον ὀμιλεῖ καὶ τὸ βιβλίον τῆς Σοφ. Σολομώντος 3,15 τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ 12,12 κ.ά. Εἰς τὰς Παροιμίας συνιστῶνται αἱ διασκεδάσεις ὡς ἀντίδοτον τοῦ κόπου. Εἰς Ἡσαΐαν ὁ κόπος ἔχει τὴν σημασίαν καὶ τῆς ὀδύνης²⁶.

19. Θεοφ. Ἀντιοχ., Πρὸς Αὐτόλυκον Β', 25.

20. Παράγραφος 100.

21. Θεοφίλου, ἐνθ' ἀνωτέρω, Β', 30.

22. Ἐλεγχος ψευδωνύμου γνώσεως, Βιβλίον Γ', 19,7 ἀπόσπασμα 33ον.

23. Ἑρμᾶ Ποιμὴν, Παραβολὴ Θ', 15,3.

24. Παιδαγωγός, Α', κεφ. 13ον.

25. Γένεσις 3,19.

26. Ὡς πλέον ἐνδιαφέρον μνημονεύομεν τὸ χωρίον Παροιμιῶν 6, 32.

Εἰς τὴν Κ.Δ. ὁ ὅρος μόλις ἀπαντᾷ τρίς φορὰς²⁷. Ὁ Θεόφιλος γράφει ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν Π. Διαθήκην. Οἱ πατέρες τῶν 3 πρώτων αἰώνων χρησιμοποιοῦν τὴν λέξιν σπανιότατα καὶ μὲ διαφόρους σημασίας.

Τὸ πλέον ἐνδιαφέρον χωρίον εἶναι τοῦ Ὠριγένους, ὅστις εἰς τὸ κατὰ Κέλσου ἀναφέρει γνώμην τῶν φιλοσόφων θεωρούντων τὸν κόπον ὡς «τὸ μέγιστον τῶν κακῶν»²⁸.

β) Δεύτερον ἐπακόλουθον τῆς ἀμαρτίας ὑπῆρξεν ἡ ὀδύνη. Ἡ λέξις, ἐνταῦθα, μὲ τὴν σημασίαν τοῦ σωματικοῦ καὶ ψυχικοῦ πόνου. Σπανίως ἀπαντᾷ εἰς τὴν Π.Δ.²⁹ Εἰς τὴν Καινὴν ἀπαντᾷ συχνότερον³⁰. Καὶ εἰς τοὺς Πατέρας ὁμοίως εἶναι ἀσυνήθης. Ἡ ὀδύνη εἶναι σύνδρομον καὶ εἰς τὰς δύο μορφὰς τῆς ζωῆς τοῦ ἀπίστου καὶ τοῦ ἀμαρτωλοῦ.

γ) Ἡ λύπη. Τὸ συναίσθημα τοῦτο τῆς ψυχῆς συναντῶμεν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Εὐα καὶ θὰ τὴν συνοδεύη εἰς ὅλην τὴν ζῶην μετὰ τοῦ πόνου.

Ὁ Θεὸς εἶπεν ὅτι θὰ ὑπερπληθύνῃ τὰς λύπας τῆς, ἰδίως κατὰ τὸν τοκετόν³¹. Ἡ λύπη ἔχει τόσον μεγάλην δύναμιν, ὥστε νὰ ἐξαντλή τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ τὸν ὀδηγήῃ προῶτως εἰς τὸν θάνατον. Ἡ λύπη ἐπακόλουθον τῆς ἀμαρτίας εἶναι καὶ τὸ προοίμιον τῆς μετανοίας. Εἰς τὴν Κ.Δ. λύπη προξενοῦν αἱ ἐπαφαὶ καὶ αἱ συναναστροφαι τοῦ πιστοῦ μὲ τὸν κόσμον τῆς ἀμαρτίας. Τὸ ἀντίκρουσμα ὁμῶς αὐτῆς εἶναι ἡ αἰωνία χαρὰ³². Ὁ Ἰουστίνος ὁμιλεῖ διὰ κατὰ κόσμον λύπην καὶ κατὰ Θεόν. Οὕτω αἴ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον ἐργάζεται τοῖς ὑπ' αὐτῆς κρατούμενοις ἡ δὲ κατὰ Θεὸν λύπη τὸν τῆς ζωῆς τρίκει νοῦν»³³. «Ἐν νέον στοιχεῖον θὰ προσθήσῃ ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ θέμα τῆς ἀθανασίας εἰς τὸ Β, 24, εἰς τὸ ὁποῖον ἐρχόμεθα.

3. Ὁ τρόπος τῆς ἀνακαινίσεως καὶ τῆς ἀθανασίας.

Ὁ τρόπος τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ ἀνθρώπου σχετίζεται πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἐπιγείου ζωῆς αὐτοῦ. Ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀνακαινίσις σὺν τῷ χρόνῳ. Εἶναι μία πορεία ὡς καὶ ἡ ζωὴ, ἡ φιλοσοφικώτερον μία «προκοπή». Εἶναι πορεία

27. Λουκᾶ 2,28 καὶ ἰδίως 16,28, ὅπου ὁ Λάζαρος ὀδυνᾷται ἐν τῷ πυρὶ τῆς κολάσεως.

28. Ὠριγένους, Κατὰ Κέλσου Β', 42.

29. Σοφ. Σειράχ 38,18.

30. Ἰωάννου 16,20· Β' Κορινθίους 6,10· Α' Πέτρου 1,6 καὶ 2,19.

31. Γενέσεως 3,16.

32. Κατ' αὐτὴν ἐκπληροῦται τὸ μυστήριον τῆς θείας οἰκονομίας κατὰ μίαν θεώρησιν ἑλληνιστικὴν ἐφ' ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς παρουσίας ζωῆς προγευόμεθα τὴν αἰωνίαν ζωὴν καὶ τὴν ἀθανασίαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀντίθετον Ἰουδαϊκὴν ταιαύτην, ἐφ' ὅσον φροντίζομεν «ἔως ὥρα ἐστὶ» νὰ ἀπολαύσωμεν αὐτὴν εἰς τὸ μέλλον. Σχετικῶς ὅρα τὸ ἔργον τοῦ Σάββα 'Αγουρίδη, Χρόνος καὶ αἰωνιότης κτλ., Θεσσαλονίκη 1959, σελ. 77.

33. Πρὸς Ζήναν καὶ Σεργῆον 18.

ἐν χρόνῳ καὶ ἐν τόπῳ. Ὁ ἄνθρωπος ὡς θέλει ὁ Θεόφιλος, ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ γῆ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη κατοικία αὐτοῦ. Ἐν συνεχείᾳ μετετέθη ἀπὸ αὐτὴν εἰς τὸν Παράδεισον. Ἀπὸ τοῦ Παραδείσου, πάλιν, μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἔπescen εἰς τὴν γῆν καὶ ἀπὸ τῆς γῆς καθοδηγούμενος καὶ βοηθούμενος καὶ χειραγωγούμενος, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, θὰ κατορθώσῃ νὰ ἀνέλθῃ καὶ πάλιν εἰς τὸν Παράδεισον, διὰ νὰ ζῆσῃ εἰς τὴν ἀθανασίαν τοῦ Θεοῦ. Αἱ μετακινήσεις, ἡ καλύτερον αἱ μεταθέσεις αὐταὶ σχετίζονται μὲ τὴν προκοπὴν καὶ τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω ἀξαναόμενος τελειοῦται, δυνάμενος ἀκόμῃ νὰ φθάσῃ καὶ μέχρι τοῦ σημείου τῆς θεώσεως³⁴. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὃν ἐνδιάμεσον, οὔτε θνητὸς τελείως οὔτε ἀθάνατος, ἀλλὰ δεκτικὸς καὶ τῶν δύο τούτων καταστάσεων. Διὸ καὶ ὁ τόπος, ὅστις λέγεται παράδεισος, εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον ὡς πρὸς τὴν ὠραιότητα καὶ ὡς πρὸς τὰς δύο ἀνωτέρω καταστάσεις, τουτέστι μεταξύ γῆς καὶ οὐρανοῦ, εἶναι δὲ αἰδιος. Ἐν προκειμένῳ ἡ διδασκαλία τοῦ πατρὸς εἶναι λίαν πρωτότυπος. Πρωτότυπος ὡς πρὸς τὴν πορείαν. Πρωτότυπος ἀκόμῃ διότι δὲν ταυτίζει παράδεισον καὶ οὐρανόν. Πρωτότυπος τέλος διὰ τὴν θέσιν (τοποθεσίαν) τοῦ Παραδείσου, οὕτως ὥστε νὰ καθίσταται ἡ πρὸς αὐτὸν πορεία διὰ πάντα ἄνθρωπον προσιτή³⁵.

Ἐννοιοι ἐν προκειμένῳ ἔχουσαι ἀνάγκην περισσοτέρων σχολίων, εἶναι: 1) Ὁ Παράδεισος, 2) ἡ μετάθεσις, 3) ἡ προκοπή, 4) ἡ τελείωσις, 5) ἡ αἰδιότητα, 6) ἡ θέωσις.

Ὡς πρὸς τὸν Παράδεισον ὁ πατὴρ σχολιάζων γράφει: «ὅτι δὲ καὶ ὁ Παράδεισος γῆ ἐστὶν καὶ ἐπὶ τῆς γῆς πεφύτευται ἡ Γραφή λέγει: Καὶ ἐφύτευsen ὁ Θεὸς Παράδεισον ἐν Ἐδέμ κατ' ἀνατολὰς καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον. Καὶ ἐξανέτειλεν ὁ Θεὸς ἔτι ἀπὸ τῆς γῆς... Τὸ οὖν ἔτι ἐκ τῆς γῆς καὶ (μὲ) τὸ κατ' ἀνατολὰς σαφῶς διδάσκει ἡμᾶς ἡ θεία Γραφή τὸν Παράδεισον ὑπὸ τοῦτου τὸν οὐρανὸν (εἶναι), ὑφ' ὃν καὶ ἀνατολαὶ καὶ γῆ εἰσίν»³⁶. Διὰ τῆς ἐξηγήσεως αὐτῆς ὁ πατὴρ τοποθετεῖ τὸν Παράδεισον εἰς τινὰ περιοχὴν τῆς γῆς. Ἀτυχῶς ἡ Κ. Διαθήκη ἐλάχιστον ἀναφέρεται εἰς τὸν Παράδεισον, ἀφήνει δὲ ἡμᾶς νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι αὐτὸς εὑρίσκεται μακρὰν τῆς γῆς ἐφ' ὅσον προϋποτίθεται «ἀρπαγή», ἡ «ἀνοδος», ἡ «ἀνάληψις»³⁷. Ὅταν ὁ Θεόφιλος τὸν

34. Αὐτονόητον εἶναι, ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν πιστὸν νὰ συντημῆσῃ τὸν χρόνον τῆς ἐπιγείου ζωῆς του, διὰ νὰ ὀδηγηθῇ ἐνωρίτερον εἰς τὴν αἰωνίαν τοιαύτην, οὐδὲ κἂν νὰ ἐπιδιώξῃ αὐτὴν ὡς ἐπραξάν οἱ circumcaeliones, διότι μόλις ἐπαρκεῖ ὁ χρόνος οὗτος διὰ μίαν τοιαύτην προετοιμασίαν. Καὶ ἐδῶ ζητεῖ νὰ πληῆξῃ ἔστω ἐμμέσως ἀνάλογον εἰδωλολατρικὴν συνήθειαν, ὡς τὸ παράδειγμα ἐκ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος Κλεομβρότου τοῦ Ἀμβρακίως, ὅστις ἠτόκτονῆσε διὰ νὰ ὀδηγηθῇ τὸ γρηγορότερον εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν.

35. Πρὸς Ἀπόστολον Β', 24.

36. Αὐτόθι.

37. Πρβλ. καὶ τὰ χωρία: Λουκᾶ 23,43· Β' Κορινθ. 12,4, καὶ Ἀποκάλ. Ἰωάννου 2,7.

θέλη εἰς συγκεκριμένην ἐπίγειον τοποθεσίαν ἐπαναλαμβάνει παλαιάν Ἰουδαϊκὴν ἀντίληψιν³⁸, ἕως ὅμως καὶ παλαιότεραν εἰδωλολατρικὴν³⁹.

Διὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην καὶ τὸν μεταγενέστερον Χριστιανισμόν ὁ Παράδεισος εἶναι περισσότερον κατάστασις. Πνευματικῶς ἠρμήνευσαν τὸ χωρίον καὶ ὡς πνευματικὴν κατάστασιν τὸν ἀντελήφθησαν καὶ τὸν ἠνόησαν ἢ πλειονότης τῶν Πατέρων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας⁴⁰.

Ἡ μεταθέσις. Ὡς λέξις εἶναι σπανιωτάτη εἰς τὴν Γραφήν.

Ἐν Π. Διαθήκῃ ἀπαντᾷ μόνον εἰς Β' Μακκαβ. 11,24. Ἐν τῇ Κ.Δ. μόνον τὸ 11,5 τῆς πρὸς Ἑβραίους ἀναφέρεται εἰς μεταθέσιν ἀνθρώπου, ὡς καὶ εἰς τὸν Θεόφιλον. Ἡ μεταθέσις δύναται νὰ ὀρισθῇ ὡς «μία ἀναχώρησις πρὸς τὸ Θεῖον». Τὴν λέξιν ἔχει δανεισθῆ ὁ συγγραφεὺς ἀπὸ τὴν Ἰουδαϊκὴν παράδοσιν καὶ Ἀποκαλυπτικὴν⁴¹.

Ἐκ τῶν συγχρόνων τὸ θέμα ἀντιμετωπίζει ὁ Εἰρηναῖος. Δέχεται αὐτὴν ὡς «ἀνάληψιν»⁴².

Προϋπόθεσις σωτηρίας ἢ π ρ ο κ ο π ῆ. Ἡ λέξις εἶναι φιλοσοφικὴ καὶ ἀπαντᾷ κυρίως εἰς τὴν Στωϊκὴν Διατριβὴν. Σημαίνει «πορεία» ἢ «πρόοδος». Εἰς τὴν Κ.Δ. τὴν χρησιμοποιοεῖ ὁ Παῦλος. Καὶ ἐνῶ τὴν ἀρχὴν τῆς προόδου τὴν προσφέρει ὁ Θεός, ἢ αὐξήσις⁴³ καὶ ἡ τελείωσις⁴⁴ εἶναι ἔργον καὶ προσπάθεια ἀμφοτέρων, δηλαδὴ τόσον τοῦ Θεοῦ ὅσον καὶ, κυρίως, τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ τελείωσις εἶναι ὄρος ἠθικὸς καὶ ἀπαντᾷ εἰς πολλὰ χωρία τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς. Τέλειοι εἶναι, ἢ πρὸς τὴν τελειότητα ὀδηγοῦνται, οἱ πιστοί. Οἱ νεκροὶ ἀναμένουν καὶ ἡμᾶς διὰ νὰ τελειωθῶσι. Τελειωτὴς εἶναι ὁ Χριστός. Ἡ τελείωσις εἶναι «κοινωνία μετὰ Θεοῦ Πατρός», ἢ ἡ ὀρθὴ σχέσις τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν Θεόν, ἢ εἶναι «ὠρίμανσις», ἢ τέλος «ἢ ἀπὸ Θεοῦ τεθειμένη ἠθικοθηρησκευτικὴ πρόοδος».

Ἡ τελείωσις δηλαδὴ συνδέεται μὲ τὸν ἁγιασμόν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν οὐράνιον ἄνθρωπον⁴⁵.

38. Ὅρα εἰς Διαθήκην Λευϊ, κεφ. 18ον.

39. Οὕτως καὶ εἰς τὴν Ὁμήρου Ὀδύσσειαν Δ', 563 τὰ Ἠλύσια Πεδία εὐρίσκονται μεταξύ Γῆς καὶ Οὐρανοῦ.

40. Ἀναστάσιος ὁ Συναΐτης γράφει: «Οἱ μὲν ἀρχαιότεροι τῶν ... ἐξηγητῶν λέγω δὴ Φίλων... καὶ Παπίας ὁ Ἱεραπολίτης καὶ οἱ ἀμφ' αὐτοὺς πνευματικῶς τὰ περὶ Παράδεισου ἐθεώρησαν», ἀπόσπασμα Παπίου ἀριθμὸς 7, εἰς 3ον τόμον Β.Ε.Π. Ἀποστ. Διακονίας.

41. Σχετικῶς ὄρα Otto Michel: *Die Brief and die Hebraer*, Göttingen 1960¹¹, σελ. 254.

42. Ἐλεγχος κ.λ.π. Ε', 5,1.

43. Ἡ λέξις θυμίζει Ἐπίκτητον εἰς Διατριβὴν 1, 14, 14.

44. Ὁ ὄρος τελείωσις καὶ εἰς Ἐπίκουρον 38,5.

45. Ἐξάϊρετον ἀντιμετώπιουν τοῦ θάνατος ἔχομεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ernst Kä-

Διὰ τὴν κλείσθαι ὅμως τὸ παρὸν κεφάλαιον εἶναι ἀπαραίτητον προηγουμένως νὰ ἀναφερθῶμεν καὶ εἰς τὰ ἀγαθὰ τὰ ὅποια θὰ προκύψουν ἐκ τῆς ἀθανασίας.

4. Ἀγαθὰ τῆς ἀθανασίας καὶ ἀποτελέσματα αὐτῆς.

Εἰς Α,7 ὁ Θεόφιλος τονίζει: «Ὅταν θὰ ἀποθέσης, λοιπόν, τὸ θνητὸν σῶμα, (δηλαδή ὅταν θὰ ἀποθάνῃς τὸν φυσικὸν θάνατον), καὶ θὰ ἐνδυθῆς τὴν ἀφθαρσίαν, τότε θὰ ἴδῃς τὸν Θεὸν κατ' ἀξίαν». (Τὸ κατ' ἀξίαν δύναται νὰ σημαίνει, ὡς ἀρμόζει οἱ ἄνθρωποι νὰ βλέπουν τὸν Θεόν, ἢ ὅπως ἀξίζει εἰς τὸν Θεὸν νὰ τὸν βλέπουν οἱ ἄνθρωποι), δηλονότι κατόπιν τῆς ἀποβολῆς τῆς σαρκός, κατόπιν ἀναλόγου καθάρσεως, ὅταν πλέον ὁ ἄνθρωπος θὰ ζῆσῃ ὡς πνεῦμα. «Τότε ὁ Θεὸς θὰ ἀναστήσῃ μετὰ τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀθάνατον σάρκα σου. Καὶ τότε θὰ ἴδῃς, ἀφοῦ καταστῆς ἀθάνατος, τὸν Ἀθάνατον».

Ὁ πατὴρ ὅταν ὁμιλῇ διὰ τὰς δύο αὐτὰς μορφὰς ζωῆς τὰς παραβάλλει πρὸς ἐνδύματα. Ἀποβάλλεις τὸ ἕν, ἐνδύσαι τὸ ἕτερον.

Ἀποβάλλεις ἢ ἀποθέτεις τὸ θνητὸν, ἐνδύσαι τὴν ἀφθαρσίαν. Ἡ «ἀπόθεσις» εἶναι Πέτρεος ἔννοια, ἔχει δὲ τὴν σημασίαν τῆς ἀποβολῆς καὶ ἀπορρίψεως τῆς σαρκικῆς ἀκαθαρσίας⁴⁶.

Εἰς τὸν Θεόφιλον, ὡς καὶ εἰς τὴν Β' Πέτρου, «ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματος» εἶναι ἡ ἀποβολὴ καὶ ἀπορρίψις τοῦ φθαρτοῦ σώματος διὰ τοῦ φυσικοῦ θανάτου. Τόσον τὸ οὐσιαστικὸν «ἀπόθεσις» ὅσον καὶ τὸ ρῆμα «ἀποθέτω» ἀπαντᾷ εἰς τὴν Στωϊκὴν Διατριβὴν τοῦ Ἐπικτήτου⁴⁷.

Τὸ ρῆμα «ἐνδύω» ὑπενθυμίζει λόγους τοῦ Ἀποστ. Παύλου, ὡς: «ἐνδυσάμεθα ὅπλα φωτός», «δεῖ τὸ φθαρτὸν ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν», «ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν», «ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον», «ἐνδυσάμενοι τὸν νέον ἄνθρωπον» κ.ἄ⁴⁸.

Ἄλλη ἐνδιαφέρουσα ἔννοια εἶναι τὸ «ᾄψεσθαι τὸν Θεόν», τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν μέλλουσαν, μετὰ θάνατον θέαν τοῦ Θεοῦ. Προϋπόθεσις τῆς θέας εἶναι ἡ κάθαρσις, ἡ ὁποία θὰ ἔχῃ ἤδη ἐπιτελεσθῆ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπιγείου ζωῆς, πρὸ τοῦ θανάτου. Αὐτὴν τὴν προϋπόθεσιν δέχεται καὶ ὁ Ἰουστίνος εἰς τὸν διάλογον, ὅπου κατὰ ἐρωτηματικὸν τρόπον ἀποφαίνεται: «Τὸν Θεὸν ἀνθρώπου νοῦς ᾄψεται ποτε μὴ ἀγίῳ Πνεύματι κεκοσμημένος;»⁴⁹. Καὶ τῷ Πλάτῳ στοιχῶν, προσθέτει: «ταῖς εὖ πεφυκυῖαις ψυχαῖς ἐγγινόμενον (τὸ θεῖον ὁρᾶται) διὰ τὸ συγγενὲς καὶ ἔρωτα τοῦ ἰδέσθαι».

seemann, *Das Wandernde Gottes Volk*, κ.λ.π. Göttingen 1959³ καὶ εἰς τὰς σελ. 82 καὶ 89.

46. Εἰς Α' Πέτρου 3,21 καὶ Β' Πέτρου 1,14.

47. Διογένης Λαέρτιος 6,8 κ. ἄλ.

48. Ρωμαίους 13,12· Α' Κορινθ. 15,53· Ἐφ. 4,24· Κολασσαεῖς 3,10 κ.ἄ.

49. Διάλογος πρὸς Τρόφωνα 4,1.

“Ὅθεν, συμπεραίνει, ἀεφικτὸν ἡμῖν τῷ ἡμετέρῳ νῶ συλλαβεῖν τὸ Θεῖον και τούντευθεν ἤδη εὐδαιμονεῖν»⁵⁰. Εἰς Α,2 ὁ Θεόφιλος δέχεται, ὅτι δύναται και ἐπὶ γῆς ὁ ἄνθρωπος ζῶν, νὰ ἴδῃ τὸν Θεὸν διὰ τῶν αἰσθητηρίων τῆς ψυχῆς, ὠτων πνευματικῶν, ὀφθαλμῶν και καρδίας. “Ὅμως ἡ κατ’ ἀξίαν ὄρασις θὰ ἐπιτευχθῆ εἰς τὸ μέλλον καθότι εἰς τὸν νῦν καιρὸν οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς ψυχῆς εἶναι ἀυποκεχυμένοι» ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν και τῶν πράξεων τῶν πονηρῶν. “Ὅσον καθαρωτέρα εἶναι ἡ ψυχὴ τόσο περισσότερο δύναται ὁ πιστὸς νὰ ἴδῃ, ὅταν αὐτὴ ὁμοιάζῃ «ὡσπερ ἔσοπτρον ἐστιλβωμένον» και προσθέτει: «Αἰ ἀσέβειαί, ἐπισκοτοῦσιν, ὦ ἄνθρωπε, πρὸς τὸ μὴ δύνασθαι σε ὄραν τὸν Θεόν» και ἀλλαχοῦ, «εἰ ... ἄνθρωπε ἀγνώως και ὀσιως και δικαίως ζῆς, δύνασαι ὄραν τὸν Θεόν»⁵¹.

Διὰ τὴν μέλλουσαν θέαν τοῦ Θεοῦ και ὁ Εἰρηναῖος προσθέτει: «“Ὡσπερ οἱ βλέποντες τὸ φῶς, ἐντὸς εἰσὶ τοῦ φωτὸς και τῆς λαμπρότητος αὐτοῦ μετέχουσιν, οὕτως οἱ βλέποντες τὸν Θεὸν ἐντὸς εἰσὶ τοῦ Θεοῦ... μετέχοντες τῆς λαμπρότητος... ζωῆς οὖν μεθέξουσιν οἱ ὄρωντες τὸν Θεόν»⁵².

Ἔτερον, λοιπόν, συμπέρασμα ὅπερ ἐξάγεται εἶναι, ὅτι ἡ θέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ δῶρα τῆς αἰωνίου ζωῆς και τῆς ἀθανασίας.

Ἐνδιαφέρον στοιχεῖον εἶναι ἡ ἀντίληψις καθ’ ἣν ἡ ἀθάνατος σὰρξ θὰ ἀνασθηθῆ μετὰ τῆς ψυχῆς. Ὁ Εἰρηναῖος στοιχῶν τῷ Θεοφίλῳ γράφει: «Εἰ γὰρ τὸ θνητὸν οὐ ζωοποιεῖ και τὸ φθαρτὸν μὴ ἀνάγῃ εἰς ἀφθαρσίαν, οὐκ ἔστι δυνατὸς ὁ Θεός»⁵³. Και κατωτέρω, «Ὡς γὰρ φθορᾶς ἐπιδεκτικὴ ἡ σὰρξ οὕτω και ἀφθαρσίας και ὡς θανάτου οὕτω και ζωῆς»⁵⁴.

Βεβαίως, πρῶτος ὁ Κλήμης Ρώμης ἰσχυρίσθη τοῦτο εἰς τὴν Β’ πρὸς Κορινθίους: «και μὴ λεγέτω τις ἡμῶν, γράφει, ὅτι αὐτὴ ἡ σὰρξ οὐ κρίνεται οὐδὲ ἀνίσταται»⁵⁵.

Και ὁ Ἰουστῖνος: «Ἐπειδὴ οὖν τιμία παρὰ Θεῶ και ἐνδοξος παρὰ πάντα τὰ ποιήματα δέδεικται ἡ σὰρξ, δικαίως ἂν ὑπ’ αὐτοῦ σωθῆσεται»⁵⁶.

Και ὁ Τατιανός: «Οὔτε γὰρ ἂν αὐτὴ (ἡ ψυχὴ) φανείη ποτὲ χωρὶς σώματος οὔτε ἀνίσταται ἡ σὰρξ χωρὶς ψυχῆς»⁵⁷.

Πάντως ἡ Κ. Διαθήκη καταπολεμεῖ αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν, ἰδίως εἰς Ἰωάνν. 6,63, («ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν»), εἰς Κορινθίους 5,5 ὅπου ἡ σὰρξ παραδίδεται εἰς τὸν Σατανᾶ και τὸν ὄλεθρον, εἰς Γαλάτας 6,8 «ὁ σπεῖρων εἰς

50. Αὐτόθι.

51. Πρὸς Αὐτόλυκον Α’, 7.

52. Εἰς Ἐλεγχον ψευδ. γνώσεως Δ’, 20 ἀπόσπασμα 51ον.

53. Ὡς ἀνωτέρω, ἀπόσπασμα 73ον.

54. Ὡς ἀνωτέρω, ἀπόσπ. 78ον.

55. Β’ Κορινθ. 9ον κεφάλαιον.

56. Περὶ Ἀναστάσεως 8.

57. Παράγραφος 14.

τὴν σάρκα ἑαυτοῦ ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν». Εἰς Κολοσσαεῖς 2,11 ὅπου ἀναμένομεν τὴν ἀπέκδυσιν τοῦ σώματος τῆς σαρκὸς. Εἰς Β' Πέτρου 1,14 «εἰδὼς ὅτι ταχινή ἐστὶν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου» κ.ά.⁵⁸.

Μετὰ τὴν ἀνάστασιν ὁ πιστὸς θὰ ζήσῃ ὡς ἀθάνατος πλησίον τοῦ ἀθανάτου Θεοῦ. Θὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς τὴν συνέχειαν μὲ τὴν ἀπολογητικὴν τοῦ θέματος τῆς ἀθανασίας.

58. Κατὰ τὸν Παῦλον θὰ ἔλθῃ ἡ θέωσις μετὰ τὴν πρόσληψιν ἑτέρου σώματος Α' Κορινθίους 15,52.

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Ἡ ἀπολογητικὴ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀθανασίας.
(προσπάθεια ἐπιστημονικῆς κατοχυρώσεως τοῦ θέματος)

1) *Παρομοιώσεις καθιστῶσαι προσιτὴν τὴν ἀθανασίαν.* «Ὅπως κάποιο σκεῦος, γράφει ὁ Θεόφιλος, ρίπτεται εἰς τὸ χωνευτήριον καὶ ἐκεῖ διαλύεται, (καὶ ἐν συνεχείᾳ) ἀναπλάσσεται διὰ τὴν ἀποβῆ κατ' ὀλοκληρίαν νέον, καινουργές, τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μετὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν θάνατον. Φαινομενικῶς ὁ ἄνθρωπος καταστρέφεται, διὰ τὴν εὐρεθῆ ὑγιῆς ἐν τῇ ἀναστάσει, ἦτοι ἄσπιλος, δίκαιος καὶ ἀθάνατος»¹.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο τοῦ Θεοφίλου ἔχει πολλὰ παράλληλα εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην. Ἰδίως ἐπανακάμπτον τὰ χωρία τῆς Σοφίας Σολομῶντος ἀπὸ τοῦ 3,4 καὶ ἐξῆς, ὅπου τονίζονται τὰ κατωτέρω: «(Οἱ δίκαιοι) καὶ γὰρ ἐν ὄψει ἀνθρώπων κολασθῶσιν (διὰ τοῦ θανάτου), ἡ ἐλπίς αὐτῶν ἀθανασίας πλήρης. Καὶ ὀλίγα παιδευθέντες μεγάλα εὐεργετηθήσονται, ὅτι ὁ Θεὸς ἐπειρασεν αὐτούς καὶ εὔρεν αὐτούς ἀξίους ἑαυτοῦ. Ὡς χρυσὸν ἐν χωνευτηρίῳ ἐδοκίμασεν αὐτούς». Ἐπανάγεται ἡ σκηρὴ τοῦ δημιουργοῦ-σιδηουργοῦ, ὅστις μετὰ τὴν βοήθειαν πυρός καὶ ἐργαλείων ἀπὸ τὴν τακεῖσαν ἄμορφον μᾶζαν τοῦ μετάλλου θὰ δημιουργήσῃ ἐν νέον πλάσμα.

2) *Δογματικὴ ὁρολογία.* α) σκεῦος, β) ἀνάπλασις, γ) καινός, δ) ὀλοκληρὸς, ε) ὑγιής, στ) ἄσπιλος, ζ) δίκαιος.

α) Ἡ παρομοίωσις τοῦ ἀνθρώπου μετὰ σκεῦος ἔχει πολλὰ παράλληλα, εἰς τὰ ἀπόκρυφα κείμενα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ², εἰς τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν καὶ εἰς τὴν μαγειρίαν³. Εἰς τὴν Ραββινικὴν παράδοσιν ἔχει ἡ λέξις ὑποτιμητικὴν σημασίαν. Εἰς τὴν Κ. Διαθήκην ὁ Παῦλος χρησιμοποιεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ σκεύους διὰ τὸν ἄνθρωπον, διακρίνων αὐτὸν εἰς σκεῦος τιμῆς, ἀτιμίας, ὀργῆς, ἐλέους, ὀστράκινον⁴.

1. Πρὸς Ἀπόλυκον Β', 26.

2. Π.χ. εἰς Διαθήκην Νεφθαλεὶμ 8,6.

3. Παράβαλε καὶ τὴν εὐχὴν: «Ἐξορκίζω σε ἐξελεῖν ἀπὸ τοῦ σκεύους τούτου».

Παρά F. P r a d e l, εἰς τὸ ἔργον *Griechische und süditalische Gebete*, 1907, 9,11.

4. Ρωμ. 9,21-23· Β' Κορινθίους 4,7 κ.ά.

Ὁ Πέτρος τὴν χρησιμοποιεῖ μόνον διὰ τὴν γυναῖκα⁵. Ὁ ὄρος εἰς τὴν Κ.Δ. ἔχει ἐξελληνισθῆ καὶ ἐξανθρωπισθῆ⁶.

Ἐκ τῶν Πατέρων τῶν 3 πρώτων αἰώνων τὴν χρησιμοποιεῖ ὁ Βαρνάβας⁷. Διὰ τὸν Θεόφιλον χωνευτήριον εἶναι ὁ θάνατος, σιδηρουργός ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος ἐνῶ φαίνεται ὅτι καταστρέφει, ἀναδημιουργεῖ τὸν ἁμαρτωλὸν εἰς «Καινὴν κτίσιν»⁸.

β) Τὸ ἔργον τοῦτο ἀποδίδεται διὰ τοῦ ὄρου (ἀνάπλασις). Ἡ λέξις εἶναι ἄγνωστος καὶ εἰς τὰ 76 βιβλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

Ὁ Θεόφιλος τὴν χρησιμοποιεῖ ἀναφέρων τὸ παράδειγμα τοῦ κεραμέως. Τὸν κεραμέα-Θεὸν-Δημιουργὸν ἀναφέρει καὶ ὁ Παῦλος εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους. Ἡ ὄλη εἰκὼν ἀπαντᾷ εἰς Β' Κλήμεντος, ὅπου ἀναγράφεται, «ὄν τρόπον γὰρ ὁ κεραμεύς, ἐὰν ποιῆ σκεῦος καὶ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ διαστραφῆ ἢ συντρίβει πάλιν αὐτό, ἢ ἀναπλάσσει»⁹.

γ) Ὁ καινὸς ἄνθρωπος. Εἶναι ἕνας νέος ἄνθρωπος κατὰ τὸ πνεῦμα, τὴν καρδίαν καὶ τὰς διαθέσεις. Ἕνας ἄνθρωπος ὅπου ζῆ μόνον διὰ τὸν Θεόν. Εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην εἰς τὸ 18ον καὶ 36ον κεφάλαιον τῆς προφητείας τοῦ Ἰεζεκιήλ παρουσιάζεται ἡ διὰ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἀνακαινίσις, ἰδίως εἰς τὸ ὄραμα τῶν ξηρῶν ὀστέων¹⁰. Εἰς τὴν Καινὴν ὁ Παῦλος τὸν σκιαγραφεῖ ἐντονώτερον¹¹. Ἀπὸ τοὺς συγχρόνους τοῦ Θεοφίλου, προγενεστέρους καὶ μεταγενεστέρους, ὁ Ἰουστίνος ὁμιλεῖ διὰ «καινοποίησιν διὰ τοῦ Χριστοῦ»¹². Ὁ Ἰππόλυτος καταπολεμῶν τοὺς Ναασηνοὺς ὁμιλεῖ διὰ τὴν ἐν Χριστῷ καινὴν κτίσιν¹³. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἀναφέρεται εἰς τὸν «καινὸν ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ πνεύματι ἀγίῳ μετεπλασμένον»¹⁴. Ὁ Βαρνάβας συνδέει τὴν ἀνακαινίσις μετὰ τοῦ βαπτίσματος παρατηρῶν: «λαβόντες τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἐλπίσαντες ἐπὶ τὸ ὄνομα ἐγενόμεθα καινοὶ πάλιν, ἐξ ἀρχῆς κτιζόμενοι»¹⁵.

5. Α' Πέτρου 3,7.

6. Οὕτως ὁ ἄνθρωπος ἀποβαίνει δοχεῖον μορφώσεως, δοχεῖον τοῦ Πνεύματος. Αὐτὰ τοῦλάχιστον ἰσχυρίζεται ὁ Η. Windisch εἰς τὸ εὐρέως γνωστὸν ἔργον του *Die Katholischen Briefe*, Tübingen 1951, σελ. 68.

7. Ὀνομάζει τὸν ἄνθρωπον «καλὸν σκεῦος», εἰς 7,3. 11,9. 21,8, ἢ «σκεῦος τοῦ πνεύματος».

8. Ὡς ἀνωτέρω Β', 26.

9. Παράγραφος 7.

10. 18,31 καὶ 31,26.

11. Τὰ χωρία εἶναι: Ρωμαίους 6,4. 7,6· Β' Κορινθίους 5,17· Γαλάτας 6,15· Ἐφεσσίους 2,14. 4,24 κ.ά.

12. Ἀπολογία 61,1.

13. Ἐλεγχος κλπ. Ε, 7.

14. Προτρεπτικὸς 11.

15. 16,8 καὶ 6,11.

'Ο θεοφόρος, τέλος, 'Ιγνάτιος όρίζει τήν άνακαίνισιν, ως άπελευθέρωσιν άπό τής άμαρτίας και τής σαρκός¹⁶. 'Ο καινός άνθρωπος του Θεοφίλου είναι ό άνανεωθείς, ό άσχετος προς τόν παλαιόν. 'Η άνακαίνισις, ή άνακαίνωσις έπιτυγχάνεται διά τής έπεμβάσεως και μετοχής του άγίου Πνεύματος¹⁷. 'Ο θάνατος διαλύει και έξαφανίζει τόν παλαιόν άνθρωπον, ως διαλύεται τό μετάλλον έν τῷ χωνευτηρίῳ.

δ) 'Ο *όλοκληρος* είναι πάλιν ό *όλοκληρωμένος* άνθρωπος. 'Εκ του θανάτου θά έξέλθωμεν άνανεωμένοι και *όλοκληρωμένοι*. Θά έχωμεν άποθεραπευθῆ άπό τά πλήγματα τής άμαρτίας και του Διαβόλου. 'Ο όρος είναι άγνωστος εις τήν Π. Διαθήκην και μόνον δις άπαντᾶ έν τῇ Κ.Δ.¹⁸. 'Απαξ τό ούσιαστικόν *όλοκληρία*¹⁹. 'Η *όλοκλήρωσις* δύναται νά θεωρηθῆ και ως μία άνασυναρμολόγησις στοιχείων. 'Ο Θεόφιλος τοιαῦτα στοιχεῖα θεωρεῖ τό σῶμα, τήν ψυχήν και τό πνεῦμα. Τήν *όλοκλήρωσιν* τήν προσφέρει ή πίστις. 'Ο όρος είναι φιλοσοφικός άπαντᾶ δέ και εις άλλα έξωχριστιανικά κείμενα²⁰. 'Η ζωή μετά θάνατον δέν θά πρέπη νά θεωρηῆται μόνον ως μία συνέχεια τής έπιγειου, αλλά *όλοκλήρωσις* και τελείωσις τής παρούσης²¹.

ε) 'Υγιής. 'Ο όρος άναφέρεται εις τήν μετά θάνατον ζωήν του πιστου και πρέπει νά αναφέρεται κυρίως εις τήν ψυχικήν υγείαν. Δι' αὐτήν οὐδέν λέγουν τά κείμενα τής Π.Δ.

Διά τήν σωματικήν υγείαν όμιλεῖ τό 3ον κεφ. τής Σοφίας Σειράχ. Εις Κ.Δ. άπαξ (Τίτον 1,13 «ίνα υγιαίνουσιν έν τῇ πίστει»). 'Η υγεία σχετίζεται με τήν άπαλλαγήν του ανθρώπου άπό τήν άμαρτίαν. Προϋποθέτει θεραπείαν. Δύναται νά συνδεθῆ με τήν προπτωτικήν κατάστασιν του ανθρώπου και τήν έπάνοδον εις τό αρχαῖον κάλλος²².

16. Πλείονα παρὰ R. Bultmann, *Theologie des N. Testaments*, Tübingen 1958, σελ. 555-556.

17. Το άγιον Πνεῦμα τό όποῖον δρᾶ, συγκροτοῦν και συγκροτοῦν τήν εκκλησίαν οδηγεί τό πλήρωμα αὐτῆς κατά τρόπον έσωτερικόν, οργανικόν και δυναμικόν εις τήν κατάφασιν τής αύξήσεως αὐτῆς. Αὐτά και άλλα έξόχως ενδιαφέροντα αναφέρει και ό καθηγητής Στυλιανός Παπαδόπουλος εις τό έργον αὐτου, *Πατέρες, άγιον Πνεῦμα*, σελ. 61, 'Αθήναι 1975.

18. Εις Α' Θεσσαλονικεῖς 5,23 και 'Ιακώβου 1,4.

19. Πράξεις 3,16.

20. Εις Μαγικούς Παπύρους 7,590: ό *έθνικός προσευχόμενος* *έλεγε*: «διαφύλαστέ μου τό σῶμα και τήν ψυχήν *όλοκληρον*», φυσικά έννοούσεν έν τῇ παρούση ζωῇ. ("Ora K. Preisendanz, *Papyri Graecae Magicae*, 1931, 36, 265).

21. "Ora και 'Αριστείδου, *Απολογία* 7,1. Ούτω και εις K. Barth, *Dogmatik in Grundriss*, Stuttgart 1947, σελ. 205.

22. Σχετικά θα λέγει ό 'Ωριγένης εις τό περι εὐχῆς έργον του, κεφ. 27,9 και έξ.

στ) Ὁ ὄρος ἄσπιλος συνδέεται μὲ τὴν ψυχικὴν καθαρότητα, ὑγίειαν καὶ ἀναμαρτησίαν. Ἔχει λειτουργικὸν περιεχόμενον καὶ ἀπαντᾷ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, ἀνατολικά μυστήρια, μαγικούς παπύρους κ.ά.²³

Ἄσπιλος διὰ τὴν Π.Δ. εἶναι ὁ τηρῶν τὰς περὶ καθαρῶν διατάξεις. Ἄσπιλος διὰ τὴν Κ.Δ. εἶναι ὁ μὴ μετέχων τραπέζης «δαίμωνίων», ἢ τῶν συνάξεων τῆς Ἰουδαϊκῆς συναγωγῆς²⁴. Ἄσπιλος προσέτι ὁ καθαρὸς ἀπὸ πᾶσαν μορφήν τῆς πολυωνύμου ἁμαρτίας²⁵.

Τὸ θέμα ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν ἐὰν ἀναλογισθῇ τις τὴν κατὰ τοὺς 3 πρώτους Χριστιανικοὺς αἰῶνας προσπάθειαν διαβρώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ τόσον ἀπὸ μέρους τῶν ἐθνικῶν, ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων. Διὸ καὶ ἀντιμετωπίζουσαν αὐτὸ σχεδὸν ὅλοι οἱ συγγραφεῖς τῆς ὑπ' ὄψιν περιόδου.

Οὕτως εἰς τὴν Β' Κλήμεντος ἀναγινώσκομεν: «τηρήσατε τὴν σάρκα ἀγνήν καὶ τὴν σφραγίδα ἄσπιλον, ἵνα τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀπολάβωμεν»²⁶. Καὶ εἰς Κλημέντια: «Πρὸς τοῦτοις δὲ ἀδιαφόρως μὴ βιοῦντες τραπέζης ἐθνῶν οὐκ ἀπολάβωμεν, ἀ δὴ οὐδὲ συνεσιᾶσθαι αὐτῆς δυνάμενοι διὰ τὸ ἀκαθάρτως αὐτοῖς βιοῦν»²⁷. Εἰς τὸν Ποιμένα τοῦ Ἑρμᾶ προσθέτει, «οἱ ἄσπιλοι καὶ καθαροὶ ἔσονται οἱ ἐκλελεγμένοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς ζωὴν αἰώνιον»²⁸. Σχετικὰ γράφονται εἰς Πολύκαρπον, Διδαχὴν, Βαρνάβαν κ.ά.²⁹.

ζ) Δίκαιος. Τὸ ἐπίθετον πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ἐνταῦθα καὶ μὲ ἐνεργητικὴν καὶ μὲ παθητικὴν σημασίαν. Δίκαιος εἶναι καὶ ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην καὶ κυρίως ὁ δικαιωθείς. Εἰς τὴν Π.Δ. ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ δικαίους, καὶ τοὺς εἰσακούει, τοὺς προφυλάσσει, τοὺς εὐλογεῖ, τοὺς καθιστᾷ εὐτυχεῖς³⁰. Εἰς τὴν Κ.Δ. ἡ λέξις ἀπεδόθη εἰς τινὰς κατ' ἐξοχὴν εὐσεβεῖς, ὡς εἰς αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰ. Χριστόν, εἰς τὸν Ἰωσήφ τὸν μνήστορα, τὸν Συμεῶν καὶ τὸν Λῶτ³¹. Κατὰ τὴν Α' Κλήμεντος «Δίκαιοι εἰσὶν οἱ ἐκλεκτοὶ Θεοῦ»³².

Ὅποῖος ὀφείλει νὰ εἶναι ὁ δίκαιος καθορίζεται εἰς Ψευδοκλημέντια³³.

23. Ἰακώβου 1,27· Α' Πέτρου 1,19· Β' Πέτρου 3,14. Εἰς Μαγικούς παπύρους, ὡς ἀνωτέρω, εἰς 12,260.

24. Α' Κορινθίους 10,20· Ἀποκ. 2,9.

25. Τὴν πολὺπλευρον σημασίαν τῆς λέξεως ἐξετάζει ἐξονυχιστικῶς ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης Martin Dibelius εἰς τὸ ὑπόμνημα *Der Brief des Jacobus*, 1959¹⁰, σελ. 114-117 (ὅπου καὶ πλείονα).

26. 7,6.

27. 13,4.

28. Ὅρασις Δ', 3,5.

29. Πολύκαρπου 5,3 καὶ 6,1· Βαρνάβα 20,2· Διδαχὴ 16,3-5.

30. Ψαλμῶν 145,8· Ἰὼβ 36,10· Παροιμιῶν 10,22. 28,12 κ.ά.

31. Ματθαίου 1,19. 23,35. 27,29· Λουκᾶ 2,25· Β' Πέτρου 2,7 κ.ά.

32. 26,4.

33. Ὅμιλ. 12,32.

Ἄπο Ἰουστίνου γράφει, διακρίνων δικαίους ἀπὸ ἀδίκους, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν μὲν «ἄγονται εἰς τὸν Παράδεισον ἐνῶ τῶν δὲ καὶ εἰς τοὺς ἐν τῷ Ἄδῃ τόπους»³⁴. Καὶ κατωτέρω προσθέτει: «Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μόνους τοὺς δικαίους περιέχει»³⁵.

Ὁ Θεόφιλος (B,14), δέχεται, ὅτι «ὁ δικαιοπραγῶν (θα) ἐκφύγη τὰς αἰώνιους κολάσεις καὶ καταξιωθῆ τῆς αἰωνίου ζωῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ». Τί ἀκριβῶς περιλαμβάνει ἢ δικαιοσύνη τοῦ πιστοῦ τὸ διασαφηνίζει ὁ πατήρ (εἰς τὸ Γ', 9), ὅπου διαστέλλει τὴν εὐσέβειαν τῆς δικαιοσύνης, τὴν ὅποιαν περιορίζει εἰς τὰς σχέσεις τοῦ πιστοῦ πρὸς τὸν συνάνθρωπον. Δι' αὐτὴν ὁμιλεῖ τὸ Β' μέρος τοῦ Δεκαλόγου, ἥτοι ἀπὸ τῆς 6ης μέχρι καὶ τῆς 10ης ἐντολῆς. Εἶναι τεχνικῶς ἀδύνατον ἐν τῇ παρουσίᾳ μικρᾶ ἐργασία νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἀπέραντον σχετικὴν διδασκαλίαν ἐπὶ τοῦ θέματος, εἰς τοὺς Πατέρας. Πιστεύομεν, ὅμως, ὅτι ὅσα ἤδη ἐλέχθησαν ἀποσαφηνίζουν ἀρκούντως τὸν ὅρον. Μόνον τοῦτο θὰ ἠθέλωμεν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ὁ ὅρος εἶναι οἰονεὶ *terminus technicus*, ἀναφερόμενος εἰς τὴν χριστιανικὴν ζωὴν τοῦ πιστοῦ. Καρποὶ αὐτῆς εἶναι ἡ χαρὰ, ἡ εἰρήνη, ἡ ἀνάπαυσις καὶ ἕνα πλῆθος ἀκόμη πνευματικῶν ἀγαθῶν (A, 14).

Εἰς τὸ B,14, ἐξ ἄλλου, ὁ Θεόφιλος ἀναφέρει ἕτερον παράδειγμα πρὸς κατανόησιν τοῦ δυσπροσίτου θέματος τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀθανασίας, παραλαβὼν αὐτὸ ἐκ τοῦ φυτικῶν βασιλείου. Τὸ παράδειγμα εἶναι διμερές. Τὸ πρῶτον εἶναι μία εἰκὼν τῆς ἀναστάσεως. Τὸ δεῦτερον τῆς μεταμορφώσεως. Διὰ τὸ πρῶτον χρησιμοποιεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ σπέρματος.

Αὐτὸ πίπτει ἐπὶ τῆς γῆς, φέεται, σήπεται, τουτέστιν ἀποθνήσκει καὶ ἀπὸ τὸ ἐλάχιστον τοῦτο καὶ σεσηπὸς ἀναβλαστάνει ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἕνα μεγάλο δένδρον.

Διὰ νὰ καταστήσῃ σαφῆ τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου χρησιμοποιεῖ τὸ παράδειγμα τῶν ὀ ρ ν ὦ ν, οἱ ὅποιοι μεταμορφώνουν τὴν συκὴν καὶ καθιστοῦν αὐτὴν ἀπὸ ἀγρίαν ἡμερον. Διὰ τὸ πρῶτον παράδειγμα παράλληλα χωρὶα ἔχομεν ἐν Κ.Δ. τὰ Ματθ. 13,31, Λουκᾶ 13,20 καὶ Ἰωάννου 12,24.

Ἡ παρομοίωσις πάλιν τοῦ νεκροῦ, φαινομενικῶς, ἐν γῆ σπέρματος πρὸς τὸν νεκρὸν ἄνθρωπον ἐνθυμίζει τὸ Α' Κορινθ. 15,35.

Ἀνάλογον ἀνάπτυξιν καὶ κατανόησιν τοῦ θέματος ἔχομεν εἰς τὴν Α' Κλήμεντος 24,5 ἀπ' ὅπου ἡ χαρακτηριστικὴ φράσις: «Ἐκ τῆς διαλύσεως (ἐκ τοῦ θανάτου) ἡ μεγαλειότης τῆς προνοίας τοῦ δεσπότου ἀνίστησιν αὐτὰ (ἐννοεῖ τὰ φυτὰ)». «Ὁμοια καὶ εἰς τὸν Ὀριγένη»³⁶. Ἡ φύσις τρανῶς διδάσκει καὶ ἐναργέστατα διὰ τὸ μέγα μεταφυσικὸν πρόβλημα τοῦ θανάτου καὶ τῆς

34. Αὐτὰ ἀπὸ τὸ ἀμφιβαλλόμενον ἔργον του, Ἐρωτήσεις πρὸς Ὁρθοδόξους, ἀπόκρισις 75.

35. Ἀπόκρισις 120.

36. Κατὰ Κέλσον Ε', 18.

ἀναστάσεως. Καὶ ὅσον καὶ ἂν φαίνεται ἀπὸ θεολογικῆς ἢ φιλοσοφικῆς σκοπιᾶς ἀκατανόητον καὶ διὰ τοῦ νοῦ ἀσύλληπτον, τόσον διὰ τῆς φύσεως κατανοεῖται καὶ ἀπλουστεύεται³⁷. Σχετικῶς πρὸς τὸ θέμα τῆς μεταμορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχουν πολλὰ παραδείγματα καὶ παράλληλα τόσον ἐκ τῆς θύραθεν ὅσον καὶ ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς φιλολογίας. Γνωστὸν τοῖς πᾶσι τυγχάνει ἐκ τῆς προκλαστικῆς ἀρχαιότητος τὸ παράδειγμα τοῦ Ὀδυσσεῦς καὶ τῶν συντρόφων αὐτοῦ, οἱ ὅποιοι μετεμορφώθησαν εἰς χοίρους. Μορφήν μεταμορφώσεως ἔχουν καὶ αἱ δύο γνωσταὶ ἀναλήψεις ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, τοῦ Ἐνώχ καὶ τοῦ Ἡλία. Ἄλλο παράδειγμα μεταμορφώσεως, τὸ σημαντικώτερον ὅλων, καὶ πολλαπλῶς διάφορον τῶν προεκτεθέντων, τὸ τοῦ Ἰησοῦ, ὅστις παρουσιάσθη «ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ» ὡς θεάνθρωπος ἢ θεῖος ἀνὴρ, ἐνῶ πρότερον δὲν τὸν ἐγνώριζον ἐπαρκῶς καὶ δὲν εἶχον ἐννοήσει τὴν θείαν φύσιν αὐτοῦ οἱ μαθηταὶ Του.

Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς πρώτης μεταμορφώσεως τοῦ Ὀδυσσεῦς καὶ τῶν σὺν αὐτῷ καὶ τῶν ἄλλων ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἐκεῖ μετεμορφώθησαν ἐπὶ τὸ χειρὸν (ἀποκτῆνωσις), ἐνῶ ἐδῶ ἐπετεύχθη ἀναγέννησις καὶ ἀνακαινίσις τοῦ νοῦς καὶ τοῦ ὅλου ἀνθρώπου³⁸.

Ἄλλα παραδείγματα μεταμορφώσεως ἀναφέρει ὁ Τατιανός, ἐνῶ μὲ τὸ θέμα τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου καὶ τῆς ἰδικῆς μας ἓνα πλῆθος πατέρων ἀσχολοῦνται, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸν φιλόσοφον καὶ θεολόγον Ὁριγένη.

Εἰς Β,15 ὁ Θεοφίλος φέρει καὶ ἕτερον παράδειγμα, εἰλημμένον ἐκ τοῦ ἀστρικοῦ κόσμου. Εἶναι τὸ παράδειγμα τῶν φάσεων τῆς σελήνης. Ἡ σελήνη, λέγει ὁ πατήρ, φθίνει κατὰ μῆνα καὶ φαινομενικῶς ἀποθνήσκει. Ἐν συνεχείᾳ ἀναγεννᾶται καὶ αὐξάνει. Οὕτω καθίσταται τύπος τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἀποθνήσκει μὲν, ἀλλὰ καὶ μέλλει νὰ ἀναστηθῇ. Ἡ σχέσις σελήνης καὶ ἀνθρώπου εἶναι πολὺ παλαιά, τοῦλάχιστον εἰς τὰ κείμενα τῶν διαφόρων θρησκευτῶν. Οὕτω συνδέεται μὲ τὰ Ἀπόκρυφα τῆς Παλ. Διαθήκης, π.χ. εἰς Διαθήκην 12 Πατριαρχῶν, εἰς Διαθήκην Νεφθαλείμ κ.ά. Ἐπειδὴ ἡ Ἀστρολογία καταπολεμεῖται ἐν τῇ Π.Δ. διὰ τοῦτο ὀλίγον καὶ ἐμμέσως τονίζεται αὕτη ἡ σχέσις.

37. Αὐτὸ ἐπιζητεῖ διὰ τοῦ ὅλου ἔργου του νὰ ἐπιτύχῃ ὁ Θεοφίλος καί, ὡς βλέπομεν, τὸ ἐπιτυγχάνει.

38. Ὁ Παῦλος ὑποστηρίζει ὅτι ἡ μεταμόρφωσις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ νοῦς. Χωρὶς σχετικὰ: Ρωμ. 12,2· Β' Κορινθ. 3,18. Διὰ τὸ θέμα τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου καὶ τὰς προεκτάσεις αὐτοῦ, ἐκ τῆς πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας ὑπενθυμίζω τὰ ἔργα: 1) Ludwig von Bieler, *Θεῖος Ἀνὴρ*, Βιέννη 1935. 2) Jewell J., *Imago Dei* κλπ., 1960. 3) Thuesing Wilh., *Die Erhöhung und Verherrlichung Jesu in Johannes*, Münster 1959. Παραδείγματα μεταμορφώσεων ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου ἀναφέρει ὁ Τατιανός εἰς ἀπολογίαὶν «Πρὸς Ἕλληνας», παραγρ. 10. Διὰ τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου γράφει ὁ Ὁριγένης εἰς «κατὰ Κέλσου» Β', 44, ἐνῶ τὸ θέμα ἀντιμετωπίζου ἐκ τῶν ἄλλων Πατέρων πολλοί, ἐν οἷς καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος Migne P.G. 61, 713. Ὁ Πρόκλος 65, 764. Ὁ Ἱεροσόλυμων Κύριλλος 77, 1009. Ὁ Σελευκεῖας Βασίλειος 85, 452· Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 151, 423 καὶ ἄλλοι.

Όταν ό Θεόφιλος χρησιμοποίησιν αυτά τά παραδείγματα φαίνεται περισσότερο επηρεασμένος από τας αντίληψεις τής εποχής του, αλλά αναφέρεται και εις τήν Κ.Δ. και ιδίως εκεί όπου ό Παύλος γράφει: «άλλη δόξα ήλίου και ήλλη δόξα σελήνης... ούτω και ή άνάστασις τών νεκρών, σπειρεται έν φθορά έγειρεται έν άφθαρσία»³⁹. Άναζητούντες περαιτέρω παράλληλα θά άνεύρωμεν εις τούς άρχαίους ήμών προγόνους, από τούς όποίους ή σελήνη είχε θεοποιηθή.

Τό άστρον τής Βηθλεέμ πάλιν, όταν συνδέεται με τό γεγονός τής έν-ανθρωπήσεως δέν πρόκειται περί τινος ταυτίσεως του προσώπου του Θεανθρώπου προς τόν άστέρα, αλλά περι ένός μέσου αναγγελίας αυτής τής άφίξεως δια τών φυσικών στοιχείων, τά όποια και αυτά άγάλλονται δια τό γεγονός⁴⁰. Τό παράδειγμα τών φάσεων με άλλο περιεχόμενον και χωρίς σύνδεσιν με τούς ανθρώπους θά τό χρησιμοποιήσιν και ό άπολογητής Άριστείδης⁴¹. Τοιαύτην σχέσηιν αναφέρει Κλήμης ό Άλεξανδρεύς υπενθυμίζων τά όσα έπρέσβευον οι Χαλδαίοι⁴². Έξάλλου τό σπουδαίον θέμα τής άναγεννήσεως άπησχόλησεν όλας τας Άνατολικάς λεγομένας Θρησκείας. Θάνατος-άναστασις-μεταμόρφωσις-άναγέννησις-άθανασία είναι τά μοτίβα έντός τών όποίων εκινήθησαν αι άλλως Μυστηριακαί θρησκείαι άποκαλούμεναι⁴³.

Ό Θεόφιλος αναφέρει τά παραδείγματα τών έθνικών δια να δείξιν άφ' ένός τήν καθολικότητα και παγκοσμιότητα του θέματος τής άθανασίας και τόν πανθρησκευτικόν χαρακτήρα αυτού και άφ' έτέρου δια να καταρρίψιν τας θεωρίας των δια τών επιχειρημάτων αυτού και να καταδείξιν τήν ύπεροχήν του Χριστιανισμού έναντι τών μωρολογιών τής ειδωλολατρίας. Εις Α,13 αναφέρει πρώτον τόν Ήρακλήν. Ούτος, κατά τήν μυθολογίαν πάντοτε, άτεπυρπολήθη, άλλ' άργότερον άνεστήθη και έξησε παρά τῷ Θεῷ. Τοῦτο συνέβη όταν ό Ήρακλῆς ἦτο 52 ετών. Τό περιστατικόν μνημονεύουν και άλλοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς. Πρώτη μνεία εις Κλημέντια Δ,15. Εις τό μαρτύριον Κλήμεντος ό Ήρακλῆς άποκαλεΐται «άκάθαρτον πνεῦμα»⁴⁴. Ό Ίουστίνος τόν ειρωνεύεται, δεχόμενος ότι έφθασεν εις τήν πράξιν αυτήν από φυγοπονία⁴⁵.

Άκόμη τόν αναφέρουν ό Άριστείδης και ό Άθηναγόρας⁴⁶. Ό Άλεξανδρεύς Κλήμης όμιλεΐ και αυτός εις πολλά σημεΐα τών έργων αυτού, αλλά

39. Α' Κορινθίους 15,40-43.

40. Ματθαίου 2,2,7.

41. Άπολογία 6,3.

42. Στρωματείς 6,16.

43. Όρα R. Perdel Witz, *Die Mysterien religion und das Problem des I Petrus*, 1911, όπου τό θέμα εξετάζεται από τας δύο όψεις του, τήν ειδωλολατρικήν και τήν Χριστιανικήν.

44. στίχ. 16.

45. Άπολογία Α', 21,2.

46. Άπολογία παρ. 9 και Άθην., Πρεσβεία περί Χριστ. 4.

πάντοτε εἰρωνικῶς καὶ μόνον εἰς τὸ Ε,14 τοῦ ἔργου Στρωματεῖς ἀναφέρει Ἑρακλῆν καὶ Ζωροάστρην ὡς παραδείγματα αἰνιτιζόμενα τὴν ἀνάστασιν⁴⁷.

Ὁ Ὁριγένης τὸν παρουσιάζει ὡς ἀκόλαστον εἰς τὴν ἐπίγειον ζωὴν, παρὰ ταῦτα ὅμως «ἐν χώρᾳ μερίδι κρείττονι γέγονεν μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀπαλλαγὴν»⁴⁸. Εἰς ἕτερον σημεῖον ὁ αὐτὸς ἀπορρίπτει πᾶσαν σύγκρισιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου. Δὲν θὰ πρέπη νὰ μᾶς ξενίσῃ τὸ ὅτι τόσον πολὺ οἱ Ἀπολογηταὶ καὶ οἱ λοιποὶ πατέρες ἀσχολοῦνται μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἑρακλέους. Καὶ τοῦτο, διότι διὰ τοὺς Ἑλληνας ὑπῆρξε πρότυπον ἀνδρείας, σωφροσύνης, ἀρετῆς, ἡμίθεος, ζήσας ἐν μερικῇ εὐδαιμονίᾳ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τυχὼν τῆς ἀπεράντου τοιαύτης μετὰ θάνατον. Θὰ παραμένῃ ὡς ἐν ἐκ τῶν καλυτέρων παραδειγμάτων διὰ μίαν ἔστω καὶ ἄστοχον σύγκρισιν καὶ ἀσθενεστάτην πρὸς τὰ χριστιανικὰ πρότυπα. Ὁ Θεόφιλος ὑποστηρίζει ὅτι ἐφ' ὅσον τοιαῦτα ἀφελῆ παραδείγματα ἐγένοντο πιστευτὰ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, πῶς τινες δυσκολεύονται τὸ ὑπέροχον γεγονός τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν νὰ πιστεύσωσι ὡς καὶ τὴν περὶ ἀθανασίας διδασκαλίαν τῶν Χριστιανῶν⁴⁹;

Ἐτερον παράδειγμα ἀναφέρεται τὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Οὗτος, κατὰ Πίνδαρον, κατεκραυνώθη ὑπὸ τοῦ Διός, διότι ἐδέχθη ἔναντι ἀμοιβῆς, εἰς χρυσόν, νὰ θεραπεύσῃ ἐτοιμοθάνατον πλούσιον. Ἀργότερον, ὅμως, ὁ Θεὸς ἀνέστησε καὶ μετεμόρφωσεν αὐτὸν εἰς ἀστέρα, ἔκτοτε δὲ ζῆ εἰς οὐρανοὺς φέρων τὸ ἐπίθετον Ὁφιοῦχος⁵⁰.

Καὶ αὐτὸν πάλιν τὸν ἀναφέρουν καὶ οἱ ἄλλοι ἀπολογηταί. Ὁ Ἰουστῖνος ὅστις μνημονεύει τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ⁵¹. Ὁ Ἀριστείδης ὅστις ἀναφέρει μόνον τὸν θάνατον αὐτοῦ διὰ νὰ δείξῃ ὅτι δὲν εἶναι Θεός⁵². Ὁ Τατιανός, ὅστις τὸν παρουσιάζει ὡς πῶρον θεωρῶν μύθευμα τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ⁵³. Ὁ Ἀθηναγόρας, ὅστις ἀφηγεῖται ὅσα γράφει ὁ Πίνδαρος περὶ αὐτοῦ⁵⁴. Ὁ Ἰππόλυτος ὅστις τὸν ἀναφέρει διὰ νὰ καταπολεμήσῃ σχετικὴν πρὸς αὐτὸν ἀίρεσιν⁵⁵.

Ὁ Ἀλεξάνδρου Κλήμης ἀναφέρεται καὶ αὐτὸς εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἑρακλέους⁵⁶. Τέλος ὁ Ὁριγένης πολλακίς ὀμιλεῖ δι' αὐτὸν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν

47. Προτρεπτικὸς βιβλίον Β', βιβλίον Δ' κ.ά.

48. Κατὰ Κέλσου Γ', 22,42,46. Β', 35. Ζ', 33.

49. Πρὸς Αὐτόλυκον Α, 13 κ.ά.

50. Ὁρα Ἐλεγεροῦ δάκη, Σύγχρονος Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 2ος, σελ. 566.

51) «Ἀσκληπιὸν δὲ καὶ θεραπευτὴν γενόμενον κεραινωθέντα ἀνεληλυθέναι εἰς οὐρανόν». Ἀπολ. Α', 21,2 καὶ Α', 54,10.

52. Ἀπολ. 10,5.

53. Πρὸς Ἑλληνας 21.

54. Πρεσβεία περὶ Χριστιανῶν 29.

55. Ἐλεγχος Δ', 33.

56. Τὸν ἀποκαλεῖ καὶ αὐτὸς «φιλάργυρον», Προτρεπτικὸς κεφ. 2ον.

Ἐ' ὁμιλίαν αὐτοῦ εἰς τὸν Ἱερεμίαν, παράγραφος 3, ὅπου κλείων τὴν περὶ Ἀσκληπιοῦ διήγησιν γράφει, ὅτι οἱ ἄνθρωποι τὸν προσεκύνουν «ὡς ἐξ ἀνθρώπων δι' ἀρετὴν εἰς Θεὸν μεταβεβληκότα». Σημασίαν δι' ἡμᾶς ἔχει ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου Ἀσκληπιοῦ, ἥτις δίδεται ὡς ἔπαθλον «δι' ἀρετὴν»⁵⁷. Ἔτερον παράδειγμα εἶναι τὸ τῆς ἐνάρξεως καὶ λήξεως τῆς ἡμέρας. Ἡ ζωὴ αὐτὴ ἀρχίζει μὲ τὴν ἀνατολήν, ὁ θάνατος ἐπέρχεται διὰ τῆς δύσεως, διὰ τὴν ἐπακολούθησιν ὅμως μία νέα ἡμέρα, οἰνοεὶ μία ἀνάστασις, ἀναγέννησις, μία συνέχεια. Ἡ νύξ καὶ ἡ ἡμέρα ὡς ὅροι ἀπαντοῦν ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ, σπανίως ὅμως συνδέονται μετὰ τῆς ζωῆς, τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀθανασίας. Μίαν τοιαύτην συσχέτισιν ἀνευρίσκομεν εἰς ἐπιγραφὴν Ἑλληνικὴν, ὅπου γράφεται: «(τοὺς ἀνθρώπους), ἡ νύξ (δηλ. ὁ θάνατος) αὐτοὺς καταλύει»⁵⁸. Ὁ Βαρνάβας ὁμιλεῖ περὶ ὀγδόης ἡμέρας, ἐννοῶν τὴν περίοδον, ἡ ὁποία ἤρχισε μετὰ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου⁵⁹.

Τὸ παράδειγμα τοῦ σίτου, ὅστις θάπτεται ὡς σπέρμα καὶ ἀνίσταται ὡς στάχυς, ἤδη ἔχει προεξετασθῆ μετὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ σπέρματος. Τὸ παράδειγμα τῶν δένδρων τὰ ὁποῖα καρποφοροῦν καὶ ἐν συνεχείᾳ ρίπτουν τοὺς καρπούς, ἐνθυμίζει τὴν ζωὴν καὶ ἀνάστασιν καὶ ἡ ἀπόρριψις τὸν θάνατον.

Ὁ καρπὸς εἶναι ἐνδειξις ζωῆς, ἡ ἀκαρπία ὀδηγεῖ εἰς τὸν μαρασμὸν καὶ τὸν θάνατον. Καρποὶ τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἔργα. Ὅταν αὐτὰ ἐκλείψουν γηράσκει καὶ ἀποθνήσκει. Ἡ παραβολὴ τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰ δένδρα ἐγένετο τὸ πρῶτον ἀπὸ τὸν Κύριον. Εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ ὁμιλεῖ διὰ δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν, ἢ δένδρα ποιοῦντα καρπὸν καλόν⁶⁰.

Ὁ τυφλὸς εἰς 8,24 τοῦ Μάρκου βλέπει μετὰ τὴν ἀνάβλεψιν τοὺς ἀνθρώπους «ὡς δένδρα περιπατοῦντας». Ὁ Ἰούδας εἰς τὴν Καθολικὴν ἐπιστολήν, στίχος 12, τοὺς αἰρετικούς παραβάλλει πρὸς «δένδρα φθινοπωρινά». Ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῶν 3 πρώτων αἰώνων μόνον ὁ Ἐρμᾶς εἰς τὴν 3ην Παραβολὴν τοῦ ἔργου «Ποιμὴν» παραβάλλει τοὺς ἀνθρώπους πρὸς δένδρα «μὴ ἔχοντα φύλλα, ὡσεὶ ξηρά» καὶ τὰ ὁποῖα ἐκπροσωποῦν τοὺς ἀνθρώπους τοῦ αἰῶνος τούτου. Εἰς τὴν 4ην παραβολὴν παρουσιάζει τοὺς δικαίους ὡς «δένδρα βλαστῶντα» καὶ εἰς τὴν συνέχειαν προτρέπει: «σὺ οὖν καρποφόρησον, ἵνα ἐν τῷ αἰῶνι ἐκείνῳ γνωσθῇ σου ὁ καρπός»⁶¹.

Ἐκτον παράδειγμα λαμβάνει ὁ ἀπολογητῆς-πατήρ ἐκ τῆς ζωῆς τῶν πτηνῶν καὶ τῆς προσφορᾶς αὐτῶν πρὸς τὰ φυτά. Πρόκειται διὰ τὸν γνωστὸν

57. Αὐτόθι.

58. Παρὰ K a i b e l, *Epigrammata Graeca*, 1875, 1095,4.

59. Εἰς 15,9. Πρόσθετε καὶ τὸ σχετικὸν ἔργον Σ ἄ β β α Ἰ Ἰ δ ο υ, *Χρόνος καὶ αἰωνιότης* κλπ., Θεσσαλονίκη 1959.

60. Ματθ. 3,10· Λουκᾶ 3,9.

61. Αὐτόθι.

τρόπον πολλαπλασιασμοῦ τῶν φυτικῶν σπερμάτων διὰ τῆς βοήθειας πτηνοῦ τινος. Τὸ πτηνὸν τρώγει τὸ σπέρμα. Ἐν συνεχείᾳ, τοῦτο, λιπαίνεται ἐντὸς τοῦ στομάχου τοῦ πτηνοῦ. Ἀργότερον καὶ κατὰ τὴν ἀφόδευσιν ρίπτεται ἐπὶ τῆς γῆς. Φυτρώνει καὶ μὲ τὸν καιρὸν δημιουργεῖται ἐν νέον φυτόν. Ἐάν, παρατηρεῖ ὁ Θεόφιλος, τοῦτο συμβαίνει εἰς τὴν φύσιν ἐνίοτε καὶ συχνάκις, «ἀρα δυνατὸς ἐστὶν ὁ Θεὸς ποιῆσαι τὴν καθολικὴν ἀνάστασιν ἀπάντων τῶν ἀνθρώπων»⁶².

Τελευταῖον παράδειγμα φέρει τὴν νόσον, ἡ ὁποία ὅσον κυριαρχεῖ ἐξασθενεῖ τὸν ἀσθενῆ διὰ τὴν χάνη βάρους καὶ σάρκας, εὐθὺς ὅμως ὡς ἰαθῆ ἀναλαμβάνει καὶ ἀναπληρώνει τὸ ἀπολεσθὲν βῆρος, ἀνίσταται καὶ ἐκ νέου ζῆ. Ἰσως ὅμως, συνεχίζει ὁ Θεόφιλος, νὰ προβληθῆ τὸ ἀντεπιχειρήμα τοῦ ὑλιστοῦ ἐθνικοῦ, ὅτι «τὴν ζωὴν δὲν (τὴν ἐπανεφέρην), ἢ, ἐπανεδωκεν ὁ Θεός, ἀλλὰ αἱ τροφαὶ (ἢ δὶαιτα), καὶ ἡ φροντίς τοῦ ἱατροῦ. Καλῶς, ἀπαντᾷ, ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ τοῦ οὕτω δημιουργήσαντος καὶ οὐχι ἄλλου τινός»⁶³.

Ἐπὶ τὴν ἀθανασίαν μὴ Χριστιανῶν.

Πρῶτον παράδειγμα ἀναφέρει τὸν μέγιστον τῶν φιλοσόφων Σωκράτην. «Πρὸς τί δέ, λέγει, καὶ ἐκὼν ἀπέθνησκεν τίνα καὶ ὅποιον μισθὸν μετὰ θάνατον ἀπολαβεῖν ἐλπίζων;»⁶⁴.

Ὡς ὅμως εἶναι γνωστὸν ὁ Σωκράτης ἐπίστευεν εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν καὶ ἐπόθει τὸ συντομώτερον νὰ ζήσῃ αὐτήν, ὡς καὶ ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τοῦ διαλόγου «Κρίτων» κ.ά. φαίνεται.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λόγων τοῦ Θεοφίλου θὰ ὑπογραμμίσωμεν τὸ ἐκουσίως θνήσκων τοῦ Σωκράτους, τὸ ὅποιον εὔρε τὴν τελείωσιν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου. Ἐν συνεχείᾳ τονίζεται ἡ ἀντίληψις τοῦ μισθοῦ καὶ τῆς μισθοποδοσίας, ἡ ὁποία εἶναι Ἰουδαϊκῆς προελεύσεως. Ἡ μισθοποδοσία τονίζεται κυρίως ἐν Κ.Δ. καὶ ἰδιαίτατα εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολήν, ἀπ' ὅπου, ὡς φαίνεται, ἀντλεῖ καὶ ὁ Πατὴρ. Κατ' αὐτήν οἱ δίκαιοι ἀποβλέπουν εἰς τὴν μισθοποδοσίαν. Βεβαίως, ἤδη, προηγουμένως, ὁ ἴδιος ὁ Κύριος τὴν ἐκήρυξε, χρησιμοποιοῦν τὸν παιδαγωγικὸν νόμον τοῦ ἀποτελέσματος, ὅταν ἐπανελάμβανε τὸ «Καὶ ὁ μισθὸς ἡμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς»⁶⁵. Ὁ Ἰουδαϊσμός, ὁ πρῶτος Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Γνωστικισμὸς ἐπωφελήθησαν τοῦ ὅρου⁶⁶. Διὰ τὸν μετὰ θάνατον μισθὸν ὁμιλοῦν καὶ οἱ ἄλλοι πατέρες καὶ ἐκκλ. συγγραφεῖς. Οὕτω ὁ Κλήμης Ρώμης προτρέπει: «ὥστε ἀδελφοί μου ὑπομείνωμεν, ἵνα καὶ τὸν μισθὸν κομισώμεθα»⁶⁷.

62. Α', 13 καὶ Β', 14.

63. Α' 13,35.

64. Β', 36 καὶ Γ', 2.

65. Ματθ. 5,12· Μάρκ. 9,41· Λουκᾶ 6,23· Ἰωάννου 4,36.

66. Ὁρα καὶ Otto Dibelius, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 274.

67. Β', Κορινθίους 11,5.

Αἱ Διαταγαὶ τῶν Ἀποστόλων ὁμολογοῦν «ἀνάστασιν γίνεσθαι δικαίων τε καὶ ἀδίκων καὶ μισθαποδοσίαν»⁶⁸. Ὁ Ἰγνάτιος γράφει: «ὁ γὰρ παρῶν πόνος ὀλίγος ὁ δὲ προσδοκώμενος μισθὸς πολὺς»⁶⁹.

Ὁ Ἑρμῆς προσθέτει: «Πᾶσα γὰρ σὰρξ ἀπολήψεται μισθόν, ἢ εὐρεθεῖσα ἀμίαντος καὶ ἄσπιλος»⁷⁰. Ὁ Ἀλεξανδρεὺς Κλήμης: «Ὁ μισθὸς τῆς εὐρέσεως τοῦ (Θεοῦ) ζωὴ παρά Θεῶν»⁷¹. Ὁ Ὠριγένης ἐπιλέγει: «σὺ οὖν... λαμβάνεις τοὺς μισθοὺς ἀπὸ τοῦ οἰκοδεσπότη ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν»⁷².

Δεύτερον παράδειγμα ἀναφέρει τὸν Πλάτωνα, ὅστις «Φάσκει ἀθάνατον εἶναι τὴν ψυχὴν»⁷³. Τρίτον τὸν Τιμοκλέα, ὅστις ἔλεγε: «Τεθνεῶσιν ἔλεος, ἐπιεικὴς ὁ Θεός»⁷⁴.

Δι' ὅσους δὲν γνωρίζουν τὸν ἄνδρα ἀναφέρομεν, ὅτι ἦτο κωμικὸς ποιητῆς Ἀθηναῖος τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος. Αὐτὸς λοιπὸν ἰσχυρίζετο, ὅτι εἰς τοὺς νεκροὺς μὲ τὸ ἔλεος τοῦ δείκνυται ἐπιεικὴς ὁ Θεός. Τουτέστι τοὺς συγχωρεῖ καὶ τοὺς σώζει. Τὴν περὶ νεκρῶν φροντίδα τοῦ Θεοῦ βλέπομεν ἐν Π.Δ., εἰς τὸ ὄραμα τῶν ξηρῶν ὀστέων, ὅπου ὁ Θεὸς ἀνιστᾷ αὐτούς⁷⁵.

Τέταρτον παράδειγμα ἀναφέρει τὸν ποιητὴν Ὅμηρον, ὅστις ἀποτεινόμενος πρὸς τὰς Μούσας λέγει: «Χαίρετε τέκνα Διὸς δότε δ' ἡμερέεσσαν αἰοιδὴν κλύετε δ' ἀθανάτων μακάρων γένος, αἰὲν ἑόντων», ὅπου ὁμοίως ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν ἀθανασίαν τῶν θεῶν⁷⁶.

Πέμπτον παράδειγμα ἀναφέρει τὴν χρησιμωδὸν Σίβυλλαν, ἢ ὅποια ὁμιλεῖ διὰ τὴν ἀθανασίαν τῶν ἀνθρώπων, θεωροῦσα αὐτὴν ἀγαθὸν ὑψίστης σημασίας μὴ συγκρινόμενον πρὸς τὰ ἐπίγεια, τὰ ὅποια προτρέπει νὰ τὰ περιφρονοῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ νὰ μὴ ὑπερφηανεύωνται δι' αὐτά. Ἐν τέλει τοῦ χρησιμοῦ τῆς ἀναφέρεται εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν, ὅπου ἐν εὐτυχίᾳ θὰ διάγωσιν οἱ εὐσεβεῖς⁷⁷. Ἀπὸ τοὺς λόγους Θεοφίλου καὶ Σιβύλλης ἐξάγονται τὰ ἐξῆς κοινὰ συμπεράσματα: 1) Ἐπάρχει αἰώνιος ζωὴ καὶ ἀθανασία μόνον διὰ «τοὺς τιμῶντας τὸν Θεόν». 2) Δι' ἀμφοτέρους ἢ μετὰ θάνατον ζωὴ εἶναι ἀπεριορίστου χρονικῆς διαρκείας ἢ αἰώνιος. 3) Ἐν αὐτῇ οἱ πιστοὶ εἰδωλολάτρεις θὰ ζήσουν περίοδον ὑλικῆς εὐτυχίας ἐνῶ οἱ πιστοὶ Χριστιανοὶ περίοδον πνευματικῆς εὐδαιμονίας. Κλείει, ἐν τέλει, ὁ Θεόφιλος, τὸ ἀπολογητικὸν ἔργον τοῦ διεκτρα-

68. Στ. 11,9.

69. Πρὸς τοὺς ἐν Ταρσῶ (ἀμφιβαλλομένη) παρ. 4η.

70. Ποιμὴν Παραβολῆ Ε', 6,7.

71. Προτρεπτικὸς 10.

72. Ὁμιλία εἰς βιβλία Βασιλειῶν Α', 10.

73. Εἰς Γ', 7 τῆς πρὸς Αὐτόλυκον.

74. Πρὸς Αὐτόλυκον Β', 38.

75. Ἰεζεκιήλ 37, 3-4.

76. Εἰς Β', τῆς πρὸς Αὐτόλυκον.

77. Πρὸς Αὐτόλυκον Β', 36.

γωδῶν τὴν κατάστασιν τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του, οἱ ὅποιοι ἔχουν καιρὸν νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ μάταια καὶ ἀνωφελῆ πράγματα ἐνῶ δὲν ἐνθυμοῦνται τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀφθαρτον δόξαν Αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν καὶ μέλλει νὰ χαρίσῃ εἰς τοὺς σεβομένους Αὐτόν.

Ἐπίλογος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω κατεφάνη ἡ ἀνυπολόγιστος ἀξία τοῦ ἀπασχολήσαντος ἡμᾶς θέματος. Ἡ ἔκτασις τοῦ ὅρου τῆς ἀθανασίας ὡς καὶ τῶν συναφῶν ἐννοιῶν, αἱ ὁποῖαι σχετίζονται ἢ περιέχονται ἐν αὐτῷ εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε νὰ μὴ δύναται τις νὰ ἐξαντλήσῃ τὸ θέμα δι' ὀλίγων σελίδων. Τὸ θέμα εἶναι πανθηρησκευτικὸν καὶ παγκόσμιον. Ἀπησχόλησε τοὺς ἀνθρώπους ὄλων τῶν ἐποχῶν, ἄρα καὶ διαχρονικόν.

Κατὰ κοινὴν πίστιν καὶ ὁμολογίαν ὁ ἄνθρωπος ζῆ, ἀποθνήσκει, ἀνίσταται καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀναζῆ μακρὰν τῶν περιορισμῶν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Τὸ θέμα ἐπροβλημάτισεν ἀνθρώπους ὄλων τῶν ἐποχῶν. Ἡ ἀντιμετώπισις αὐτοῦ ἐξαρθᾶται, ἐν πολλοῖς, ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικὰ καὶ πνευματικὰ δεδομένα ἐκάστης ἐποχῆς. Αὐτὰ ἐχρησιμοποίησε, μετ' ἐπιτυχίας καὶ ὁ Θεόφιλος καὶ κατώρθωσε διὰ παραδειγμάτων, παρομοιώσεων, μαρτυριῶν καὶ ἐνδείξεων νὰ καταστήσῃ τὸ θέμα προσιτὸν εἰς τοὺς συγχρόνους του. Εἰς χρόνους, ὡς οἱ ἰδιοὶ μας, προσπάθειαι ὅπως ἡ συγκεκριμένη τοῦ Θεοφίλου, ἔχουν ὑψίστην θρησκευτικὴν, ἠθικὴν καὶ ἀπολογητικὴν σημασίαν. Εἶθε ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἀπολογητοῦ Θεοφίλου, νὰ καταστῆ γνωστὴ καὶ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς πατρίδος μας, διὰ νὰ εὔρουν οἱ νέοι μας καὶ ἀπὸ τὸ ἔργον αὐτὸ ἐν εἰσέτι βοήθημα καὶ στήριγμα εἰς τὴν κοινὴν πάντων πίστιν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, Ὃς ἐστὶν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.